

HISTORY STUDIES

INTERNATIONAL JOURNAL OF HISTORY

ISSN: 1309 4173 / (Online) 1309 - 4688 (Print)

Volume: 14, Issue: 2, May 2022

www.historystudies.net

OSMANLI MALİ SİSTEMİ ÇERÇEVESİNDE AŞİRET MUKATAALARI: RIŞVAN VE ÇAKALLI MUKATAASI

Tribal Muqataas within the framework of Ottoman Financial Policies:

Rişvan and Çakallı Muqataa

Prof. Dr. Faruk Söylemez

(Sorumlu yazar / corresponding author)

Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi

fsoylemez@ksu.edu.tr

Dr. Muhammet Nuri Tunç

Milli Eğitim Bakanlığı

mu.nu.tunc@gmail.com

Makale Türü-Article Type : Araştırma Makalesi-Research Article

Geliş Tarihi-Received Date : 03.02.2022

Kabul Tarihi-Accepted Date : 19.04.2022

DOI Number : 10.9737/hist.2021.1088

Atıf – Citation:

Faruk Söylemez, Muhammet Nuri Tunç, “Osmanlı Mali Sistemi Çerçevesinde Aşiret Mukataaları: Rişvan ve Çakallı Mukataası”, *History Studies*, 14/2, Mayıs 2022, s. 453-475.

OSMANLI MALİ SİSTEMİ ÇERÇEVESİNDE AŞİRET MUKATAALARI: RİŞVAN VE ÇAKALLI MUKATAASI*

Tribal Muqataas within the framework of Ottoman Financial Policies:

Rişvan and Çakallı Muqataa

Prof. Dr. Faruk Söylemez

Dr. Muhammet Nuri Tunç

Öz

Osmanlı Devleti, Anadolu'da yaşam süren birçok konargöçer topluluğu mukataa sistemi çerçevesinde değerlendirmiştir. Anadolu'nun gerek toplumsal gerekse iktisadî yapısı bakımından önemli konar göçer topluluklarından olan Rişvan ve Çakallı aşiretleri de diğer konar göçer topluluklar gibi mukataa sistemi içerisinde yer almış; iltizam ve malikane sistemiyle tasarruf edilmiştir. Rişvan ve Çakallı aşiretlerine bağlı konargöçer bazı cemaatlerle yerli Rişvan mensuplarına ait bazı vergiler bu mukataayı oluşturmuştur. Rişvan ve Çakallı Mukataası'nın tasarrufu 17. yüzyılın sonlarına kadar emaneten ve iltizamen tasarruf edilmişken malikane sisteminin ihdas edilmesiyle birlikte malikane olarak tasarruf edilmeye başlanmıştır. Mukataa gelirleri çeşitli kale ve mühimmat harcamalarına, hanedanın kadın üyelerine ve bazı önemli devlet adamlarına tahsis edilmiştir. Gelirlerin tahsiliyse voyvodalar tarafından gerçekleştirilmiş olup, voyvodalar, çoğunlukla, aşiret içerisinde veya yerel güçlü aile mensuplarından seçilmiştir. Verginin tahsili konusundaysa tüm vergi birimlerinde yaşanan sorunlar bu mukataa özelinde de benzer şekillerde yaşanmıştır.

Bu çalışmayla Rişvan ve Çakallı Mukataası'nın tasarruf şekilleri, mukataa reayasından tahsil edilen vergiler, vergi tahsilinde yaşanan sıkıntılar, mukataaya yapılan müdahaleler, müdahalelere karşı alınan tedbirler, mukataanın yönetimi gibi konuların tespiti amaçlanmıştır.

Anahtar kelimeler: Rişvan, aşiret, konar göçer, mukataa, iltizam

Abstract

The Ottoman Empire evaluated many nomadic communities living in Anatolia within the framework of the mukataa system. Rişvan and Çakallı tribes, which were important nomadic communities of Anatolia in terms of both social and economic structure, were also included in the mukataa system like other nomadic communities; It was saved by the iltizam and malikâne system. Some nomadic communities affiliated to the Rişvan and Çakallı tribes and some taxes belonging to the local Rişvan members formed this mukataa. While the savings of Rişvan and Çakallı Mukataa were saved by emanet and iltizam until the end of the 17th century, with the establishment of the malikâne system, they began to be saved as malikâne. Mukataa revenues were allocated to various castle and ammunition expenditures, female members of the dynasty and some important statesmen. Revenues were collected by the voivodas, who were mostly chosen from within the tribe or from the local powerful family members. As for the collection of tax, the problems experienced in all tax units were experienced in similar ways in this mukataa.

In this study, it is aimed to determine the subjects such as the savings forms of Rişvan and Çakallı Mukataa, the taxes collected from the mukataa reaya, the problems experienced in tax collection, the interventions to the mukataa, the measures taken against the interventions, the management of the mukataa.

Keywords: Rişvan, tribe, semi nomads, muqataa, iltizam

* Bu makale "18. Yüzyılda Adıyaman (Hısn-ı Mansur, Behisni, Gerger, Kâhta ve Samsad) İdarî, Sosyal ve İktisadî Tarihi" başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

Giriş

Osmanlı Devleti, vergi gelirlerinin bir kısmını dirlik (has, zeamet, tımar) olarak değerlendirmiş ve askerî sınıf mensuplarına maaş karşılığında tahsis etmişken bir kısmını da mukataa adı altında çeşitli vergi birimleri halinde değerlendirmiştir.¹ Muhteva veya mekân itibariyle birbirine yakın bir veya birkaç vergi kaynağının birleşimini temsil ve ifade eden ve maliye nazarında normal olarak yıllık nakdî bir gelir yekûnu olarak kıymetlendirilen mukataalar ve bunların işletim sistemi olan iltizamlar karşıladıkları malî imkânlar bakımından vazgeçilmez bir metot özelliği göstermektedir.²

Mukataaların hazineye yaptıkları senelik katkı, birkaç yüz akçeden 20 milyon akçeye kadar değişen büyüklüklerde olmakla birlikte bir köy veya mezraa sınırları içinde kalan mukataalar olduğu gibi bir kazayı, sancağı hatta birkaç eyaleti bile kapsayan mukataalar bulunmaktadır.³

Mukataaların tasarrufu ilk dönemlerde mülazımlık sistemi adı verilen ve kapıkulu sipahilerinin önemli rol oynadığı uygulama çerçevesinde değerlendirilmiştir. Fatih döneminde ilk örnekleri görülen bu uygulama, sonraki dönemlerde de devam etmiş ve devletin varlığı ve devamlılığı için hayati öneme sahip bu gelir grubunun tahsilatı güvenilir kişiler vasıtasıyla gerçekleştirilmiştir.⁴ Mukataaların iltizam ve malikâne sistemleri çerçevesinde değerlendirilmesi ise Osmanlı ekonomisinin yaşadığı sıkıntılarla birlikte yaygınlık kazanmaya başlamıştır. 16. yüzyılın sonlarından itibaren içte ve dışta bir dizi iktisadî, demografik, askerî ve teknolojik gelişmelerin yaşanması, savaşlardan istenen neticenin alınamaması, bazı hammaddelerin ve değerli madenlerin devlet kontrolü olmaksızın yurt dışına çıkarılması, Fiyat Devrimi'nin yaşanması gibi gelişmeler Osmanlı ekonomik ve toplumsal yapısında çözümü mümkün olmayan sorunlara neden olmuştur. Merkez hazinesinin nakit açığının artmasına neden olan bu gelişmeler karşısında hükümet, yeni kaynak arayışlarına girmiştir. Akçenin ayarında ve ağırlığında değişiklik (tağşiş) yapılması, müsadere uygulamasına başvurulması, vergilerin artırılması veya yeni vergilerin konması hazinedeki açığı kapatmak için tercih edilmiş bazı yöntemler olmuştur.⁵ Ancak bu yöntemler de kâfi gelmeyince mukataa toprakların tımar sisteminin aleyhine genişletilmesi ve sonraki süreçte iltizama verilmiş olan mukataa gelirlerinin kayd-ı hayat şartıyla malikâne olarak satılması yoluna gidilmiştir.⁶

İltizam sisteminde mukataaların yıllık gelirinin asgari kıymeti, genellikle maliye tarafından belirlenerek hazine defterlerinde yer alır ve mukataanın muayyen bir yıl için tespit edebileceği azami kıymeti de, kâr amacıyla hareket eden mültezimlerin rekabetiyle müzayedede şartları içinde taayyün ederdi. Mültezimler, müzayedeye konu olan mukataayı, vaat ettiği gelir, sebep olacağı masraf ve sağlayacağı kâr durumlarına göre kıymetlendirdikten sonra, devlete yıllık olarak ödemeyi kabul edecekleri miktarı teklif ederlerdi.⁷ Hazine görevlileri bu teklifler içerisinde en yüksek miktarı veren kişiye tahvil adı verilen ve genellikle 1-3 yıl (veya 6, 9, 12 yıl) arasında değişen bir süre olmak üzere mukataayı vergilendirme ve değerlendirme hakkını devrederdi. Bu

1. Mübahat S. Kütükoğlu, *Osmanlı'nın Sosyo-Kültürel ve İktisadî Yapısı*, TTK. Yay., Ankara 2018, s. 297; Mehmet Genç, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, Ötüken Yay., İstanbul 2016, s.96.

2. Genç, *age*, s. 98.

3. Mehmet Genç, "Mukâtaa", *İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay, C. 31, Ankara 2006, s.129-130.

4. Halil Sahillioğlu, "Bir Mültezim Zimem Defterine Göre XV. Yüzyıl Sonunda Osmanlı Darphane Mukataaları", *İÜİFM.*, C.23, S.1-2, s.211.

5. Şevket Pamuk, *Osmanlı-Türkiye İktisadî Tarihi 1500-1914*, İletişim Yayınları, İstanbul 2007, s.119-120.

6. Kütükoğlu, *age*, s.300.

7. İltizam müzayedesini "beyne'n-nâs defa'ât ile müzâyede ve rağabâtı inktâ'undan sonra..." veya "beyne'n-nâs mezâd olunub bi'd-defa'ât müzâyede ve rağabât-ı nâs bi'l-külliye münkat' olmağla" ifadeleriyle zikredilmektedir. Bkz. BOA. MAD.d., nr. 3477, s.80, 246; nr. 9573, s.23; BOA. AE. SAMD.III., 26: 2548.

koşullar altında mukataanın vergilendirme hak ve yetkisini uhdesine alan mültezim, devletin sağladığı malî, idarî ve adlî kolaylıklardan istifade ederek, kanunların belirttiği sınırlar içerisinde, tam bir müteşebbis gibi hareket eder ve faaliyetine ait hasılatın, müzayedede tespit edilmiş olan kısmını devlete ödedikten sonra kalan kısmını kendi şahsî ve meşrû kârı olarak kazanırdı.⁸ İltizamı alacak çıkmaması halinde veya mukataa iltizama verilmeden önce mukataanın gelirinin tespiti için emanetle idare yoluna başvurulurdu ve mukataalar, devlet tarafından tayin edilmiş olan ve devletten maaş alan eminler tarafından idare olunurdu. Eminlerin kontrolünde elde edilen mukataa gelirleri, masraflar çıktıktan sonra kalan kısım olup, merkeze gönderilir veya merkez tarafından sarf olunacağı belirtilmiş yerlere transfer edilirdi.⁹ Mukataalar, devlet tarafından görevlendirilen emine teslim edildiğinde, bu kişilerden mukataa gelirinden elde edilmesi gereken miktarı noksansız sağlaması beklenirdi. Ancak bu durum pek mümkün olmadığı gibi kimi zaman eminler, mukataa gelirini olduğundan az göstererek kendi menfaatlerine kâr elde etmek gibi usulsüzlüklere başvurabiliyorlardı. İltizam sisteminin yaygınlaşmasının bir diğer önemli sebebini de bu durum oluşturuyordu. Ancak iltizam sistemi de birtakım sorunları beraberinde getiriyordu. İltizam sisteminin uygulanması için mukataanın bulunduğu kazada iltizama verme müzayedesini yapıldı. Ancak bu açık arttırma usulü bir ranta dönüşebilmekte ve büyük haksızlıklar meydana gelebilmekteydi.¹⁰ Bunun yanı sıra peşin bir para ödeme zorunluluğu mültezimleri tefecilerin eline düşürebilmekteydi. Mültezimlerin yaşadıkları bu sorunların yanı sıra asıl mağduriyet, vergi mükellefleri nezdinde yaşanmaktaydı. Çünkü arttırma usulü ile yüksek meblağlar ödemeyi taahhüt eden mültezimler, bunun parasını fazlasıyla ve hileyle vergi mükelleflerinden telafi etmeye çalıştıkları için vergi mükellefleri büyük maddi kayıplar yaşamakta, dönemin diliyle "*perakende ve perişan*" olmaktalardı.¹¹

Yukarıda zikredilen olumsuzluklar ve Kutsal İttifak ile yapılan uzun, yorucu ve külfetli savaşların getirmiş olduğu mali bunalım, 1695 yılında yayımlanan fermanla mukataaların *kayd-ı hayat* şartıyla ihale edilmesinin yolunu açmıştır. Malikâne sistemi olarak isimlendirilen bu sistemin hayata geçirilmesinin amaçlarından birisi, sık sık değişen mültezimlerin iltizama konu olan mukataa alanından mümkün olduğu kadar fazla kâr elde etme çabasının mukataaya verdiği zararın önüne geçmek ve mukataayı ihyâ ve idâme ettirmektir. Bir nevi tımar sisteminin ihyâsı veya tımarla iltizamın terkibi olarak nitelendirilebilen malikâne sistemi, toprağın tasarruf hakkı ömür boyu malikâne sahibinde olacağı için tımar sistemine; aynı kaynağa bağlı nakdî gelirlerin senelik olarak ve düzenli bir şekilde hazineye aktarılacağı için de iltizam sistemine benzemektedir.¹² Malikâne sistemini iltizam sisteminden ayıran en önemli faktör vergi toplama yetkisinin veya tasarruf süresinin ömür boyu devam etmesiydi.¹³

Malikâne sisteminde de mukataa geliri açık arttırmayla satışa çıkarılır ve en yüksek teklifi veren kişi, ömür boyu mukataanın tasarruf hakkını elde ederdi. Kayd-ı hayat şartıyla satılan mukataayı satın alan mültezim, devlete her yıl ödemesi gereken verginin yanı sıra *muaccele* adı verilen peşin bir meblağ ödemekteydi.¹⁴ Malikâne sahibine, haiz olduğu hak ve yetkileri tespit eden bir berat verilirdi ve bu beratla malikâne sahibi mutasarrıfı olduğu yerde malî hakların yanı sıra birtakım inzibâtî ve idarî haklar da elde ederdi.¹⁵ Malikâne sahibine malikânesi "*mevrûzu*" l-

⁸ Genç, *age*, s.97; Bazı büyük mukataalarda mültezimler de vergiyi doğrudan tahsil etmeyip başka yardımcı memurlar kullanabilir veya mukataanın tamamını veya bir bölümünü ikinci bir kez iltizama verebilirlerdi. Bkz. Yavuz Cezar, *Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi (XVIII. yy'dan Tanzimat'a Mali Tarih)*, Alan Yay., İstanbul 1986, s.21-22.

⁹ Kütükoğlu, *age*, s.299.

¹⁰ BOA. AE. SAMD.III., 39: 3880.

¹¹ Mustafa Akdağ, *Türkiye'nin İktisadî ve İçtimai Tarihi (1453-1559)*, C.2, Cem Yay., İstanbul 1995, s.232.

¹² Genç, *age*, s.102-103.

¹³ Erol Özvar, *Osmanlı Maliyesinde Malikâne Uygulaması*, Kitabevi Yay., İstanbul 2018, s.23.

¹⁴ Genç, *age*, s.115.

¹⁵ Genç, *age*, s.102-103.

kalem ve maktû'u'l-kadem min külli'l-vücûh serbestiyet olmak"¹⁶ üzere deruhde edilir ve kadılar hariç, hiçbir devlet memurunun karışmasına müsaade edilmeyeceği belirtilirdi.¹⁷

Osmanlı malî sisteminin önemli gelir kaynaklarından olan büyük şehirlerdeki işletmeler, maden işletmeleri, yasaklamalara aykırı işlerden elde edilen cerimeler, ticarî tekel maddelerinden sağlanan gelirler yukarıda kısaca izah edilmeye çalışılan mukataa, iltizam ve malikâne sistemleri çerçevesinde değerlendirilmiştir.¹⁸ Devletin bu malî sistemler çerçevesinde değerlendirmeye tabi tuttuğu önemli gelir kaynaklarından birisi de konargöçer topluluklarıdır. Bu topluluklar, sahip oldukları toplumsal ve iktisadî özellikler bakımından önemli oldukları gibi sahip oldukları nüfus potansiyeliyle de Osmanlı toplum yapısı içerisinde önemli bir yekûnu oluşturmaktaydılar.¹⁹ Konargöçer toplulukların sahip oldukları bu güç ve potansiyel, onların devletin idarî, askerî, içtimaî ve malî politikalarında önemli rol oynamalarını sağlamıştır.

Konargöçer toplulukların sahip oldukları vergi potansiyelleri sayesinde devlet, bu topluluklar üzerindeki ilgisini arttırmış ve bu topluluklarla ilgili çeşitli malî politikalar belirlemiştir. Bu toplulukların vergi geliri bakımından önemli bir potansiyele sahip olmaları, onların çoğunlukla has veya vakıf reayası olarak tercih edilmelerine, kimi zaman da tımar veya zeamete bağlı reaya olmalarına neden olmuştur. Tımar ve zeamet reayası olan göçebe toplulukların has ve vakıf reayası olan topluluklara göre daha küçük gelir grubu oldukları görülmektedir. Tımar ve zeamet sahiplerinin haslara ve sultan vakıflarına nispetle daha az bir gelir meblağına sahip olmaları, küçük göçebe gruplarının vergi tasarrufunun tımar ve zeamet sahiplerine tahsis edilmesini daha anlaşılır kılmaktadır.²⁰

Osmanlı Devleti, pek çok gelir kaynağını merkezî hazineye nakit girdisini arttırabilme olanakları çerçevesinde *maktu/mukataa* haline getirerek iltizam veya malikâne ismi altında şekillendirdiği gibi konargöçerlerden elde edilen gelirleri de *maktu/mukataa* haline getirerek iltizam veya malikâne sistemine dâhil etmiştir.²¹ Rişvan ve Çakallı Mukataası, İliklü Mukataası, Dedeşlü ve Selmanlu Mukataası, Mirdesi Mukataası, Karabeyli Mukataası, Doruklu Mukataası, Şeyhlü ve Danişmendlü Mukataası, Mamalu Mukataası, Bozoklu Cemaati Mukataası devletin bu politikası doğrultusunda oluşturduğu mukataalardan bazılarıdır.²²

Bu çalışmada, nüfus ve mali potansiyelleri bakımından Osmanlı toplum yapısı içerisinde önemli bir yeri olan Rişvan ve Çakallı aşiretlerinin bir mukataa birimi olarak Osmanlı malî sistemi içerisindeki yeri; Osmanlı'nın 17. ve 18. yüzyıllardaki değişim ve dönüşümden ne derece etkilendiği tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu doğrultuda arşivlerde bulunan çeşitli kod ve fonlardaki defter ve belgelerden araştırma konusuyla ilgili bilgi ve veriler elde edilmiştir. Bunun yanı sıra elde edilen bilgi ve verilerin sağlıklı değerlendirilmesi amacıyla konuyla ilgili araştırma-inceleme eserlerden de istifade edilmiştir. Elde edilen tüm veriler doğrultusunda Osmanlı malî sistemi içerisinde Rişvan Mukataası'nın işleyiş tarzı (iltizam ve malikâne), gelir durumu, vergi tahsilinde yaşanan sıkıntılar, mukataaya yapılan müdahaleler, müdahalelere karşı alınan tedbirler, mukataanın yönetimi gibi konular dönemin siyasi, iktisadî ve toplumsal gelişmeleri dikkate

16. BOA. MD.d., nr. 159, s.167; nr. 148, s.70; Muhammet Nuri Tunç, *18. Yüzyılda Adıyaman (Hisn-ı Mansur, Behisni, Gerger, Kâhta ve Samsad) İdarî, Sosyal ve İktisadî Tarihi*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2019, s.396.

17. Genç, *age*, s.103.

18. Mustafa Akdağ, *Türkiye'nin İktisadî...*, s.231.

19. Halil İnalçık, *An Economic and Social History of The Ottoman Empire*, Vol.I, 1300-1600, Cambridge University Press, Cambridge 1997, s.34; Ömer Lütfi Barkan, "Research On The Ottoman Fiscal Surveys", *Studies in the Economic History of the Middle East: from the Rise of Islam to the Present Day*, Ed. M. A. Cook, Oxford University Press, London 1970, s.169.

20. İlhan Şahin, "Göçebeler", *Osmanlı Ansiklopedisi*, C.4, Yeni Türkiye Yay., Ankara 1999, s.135-136.

21. Özlem Başarır, "XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Mali Uygulamaları Çerçevesinde Konargöçer Toplulukları", *Ankara Üniversitesi DTCF. Dergisi*, 54/2, Ankara 2014, s.258.

22. BOA. MAD.d., nr. 3120, s.96-134; nr. 3496, s.6-11; nr. 10160, s.96; nr. 300, s.10.

alınarak izah edilmeye çalışılmıştır. Ayrıca Rışvan Mukataası'nda görülen değişim ve dönüşümler farklı coğrafyalardaki mukataalarla kıyaslanarak değerlendirilmeye tabi tutulmuştur.

1. Rışvan ve Çakallı Aşiretleri

Mensupları Güneydoğu Anadolu'dan Orta ve Batı Anadolu'ya oradan Rumeli'ye kadar geniş bir sahaya yayılmış olan Rışvan Aşireti, Osmanlı konargöçer toplulukları içerisinde gerek nüfus yapısı gerekse iktisadî ve idarî özellikleri bakımından önemli aşiretlerden biridir.²³

Rışvan Aşireti'nin yerli reaya olarak nitelendirilen kısmının Adıyaman ve çevresine ilk defa hangi tarihlerde yerleştiği bilinmemekteyse de bölgenin Osmanlı hâkimiyetine girdiği ilk yıllardan itibaren yapılan tahrirlerde Rışvan Aşireti'ne bağlı cemaatlerden bahsedilmesi aşiretin ve aşirete bağlı cemaatlerin Osmanlı hâkimiyetinden önce de bölgede yaşadığını düşündürmektedir. Nitekim 1519 yılında yapılan tahrirlerde Rışvan Aşireti'ne mensup Hısn-ı Mansur kazasında Rumiyan, Mansur ve İzdeganlı cemaatlerinin yaşam sürdüğü görülmektedir. Rumiyan Cemaati 1519 yılında 32 hâne 3 mücerred, 1524 yılında 22 hâne; Mansur Cemaati 1519 yılında 26 hâne 13 mücerred, 1524 yılında 39 hâne nüfusa sahiptir. Rışvan Cemaati ise 1540 yılında 9 hâne 1 mücerred nüfusa sahiptir.²⁴ Bunun yanı sıra Rışvan ve Beziki aşiretlerinin 1545 yılından bir süre önce İzzüddin Bey'in uluslarından olduğu anlaşılmaktadır.²⁵ 16. yüzyıldan itibaren bölgede giderek güç kazanan Rışvan Aşireti, nüfus potansiyeli ve cemaat sayısı bakımından bölgenin en büyük aşiretlerinden biri haline gelmiş ve aşirete bağlı cemaat sayısı 45'e kadar yükselmiştir.²⁶ Aşiretin büyümesiyle birlikte 18. yüzyılın ortalarına gelindiğinde nüfusunun hayli artış gösterdiği, nitekim avarız kayıtlarından²⁷ ve Niebuhr'un verdiği rakamlardan hareketle 30.000-50.000 arası bir nüfusa eriştiği anlaşılmaktadır.²⁸

Adana, Maraş, Ayntab, Malatya, Hısn-ı Mansur ve Behisni çevrelerinde büyük bir güce sahip oldukları için Osmanlı taşra teşkilatında yaklaşık üç yüz yıl çeşitli sancak ve eyaletlerde yöneticilik yapmış beyler²⁹ ve paşalar³⁰ yetiştiren Rışvan Aşireti, 17. ve 18. yüzyıllarda Adıyaman ve çevresindeki en büyük ve en güçlü aşiret olarak dikkat çekmektedir. Rışvan Aşireti

23. Rışvan Aşireti ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Söylemez, *Osmanlı Devletinde Aşiret Yönetimi -Rışvan Aşireti Örneği*, Kitabevi Yay., İstanbul, 2007; Tunç, *18. Yüzyılda Adıyaman*.

24. Mehmet Taştemi, *16. Yüzyılda Adıyaman (Hısn-ı Mansur, Behisni, Gerger, Kahta) Sosyal ve İktisadî Tarihi*, TTK. Yay., Ankara 1999, s.113.

25. Halil Sahillioğlu, *Topkapı Sarayı Arşivi H.951-952 Tarihli ve E-12321 Numaralı Mühimme Defteri*, İrcıca Yay. İstanbul 2002, s.268.

26. Söylemez, *Osmanlı Devletinde Aşiret Yönetimi*, s.20-37.

27. Avarız kayıtlarına göre Rışvan Aşireti'nin 120 avarızhânesi bulunmaktadır. Bkz. Tunç, *age*, s.381.

28. Niebuhr Rışvan Aşireti'nin 12.000 çadıra sahip olduğunu belirtmektedir. Bkz. C. Niebuhr, *Beschreibung von Arabien: Aus eigenen Beobachtungen und im Lande selbst gesammelten Nachrichten abgefasst*, Copenhagen 1778, s. 417; Bununla birlikte Faruk Söylemez, Orta Anadolu'da bulunan Rışvan mensuplarının 19. yüzyılın başlarında 32.000 civarı bir nüfusa sahip olduğunu belirtmektedir. Bkz. Söylemez, *Osmanlı Devletinde Aşiret Yönetimi*, s.49.

29. Rışvan beyleri Maraş, Malatya ve Adana sancaklarında yöneticilik yapmalarının yanı sıra Behisni'de ikamet etmekte ve burada da idari görevler yürütmektedir. Behisni'de yaptıkları cami ve medrese ile Behisni'nin sosyal ve kültürel anlamda gelişmesine katkıda bulunmuşlardır. Behisni'de yaptıkları cami ve medreseler için bk. Faruk Söylemez, "Rışvanzade Ömer Paşa'nın Behisni'deki Vakfı", *Vakıflar Dergisi*, S.40, s.87-98; Faruk Söylemez, Muhammet Nuri Tunç, "18. Yüzyılda Behisni'de Camiler ve Cami Görevlileri", *Kilis 7 Aralık Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C.7, S.14, 2017, s.60-87; Muhammet Nuri Tunç, Faruk Söylemez, "Hurûfât Defterlerine Göre 18. Yüzyılda Adıyaman'da Eğitim Faaliyetleri", *History Studies*, Volume 10, Issue 6, 2018, s.191-214.

30. Maraş Beylerbeyi olan Rışvanoğlu Halil Paşa'ya 1701 yılında Saruhan Sancağı tevcih edilmiştir. Yine aynı dönemde Rışvanoğlu Halil Paşa'nın oğlu Mahmud Maraş Eyaleti'ni yönetmektedir. Bk. Orhan Kılıç, *18. yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Devleti'nin İdari Taksimatı-Eyalet ve Sancak Tevcihatı*, Elazığ 1997, s.21, 112; 1720 yılında ise Sivas Beylerbeyliği, Rışvanzade Mehmed Bey'in uhdesindedir. Bk. BOA, MHM.d., nr. 266, s.122; Bunların yanı sıra Rışvanzade Ömer, Süleyman, Abdurrahman, diğer Ömer, diğer Abdurrahman paşa unvanı taşımışlardır. Bk. Söylemez, *Osmanlı Devletinde Aşiret Yönetimi*, s.228-281.

mensuplarının yarısı Hısn-ı Mansur kasabası ve köylerinde yerleşik bir hayat sürerken diğer yarısı konar-göçer bir hayat sürmektedir.³¹

Rişvan aşayirinin baş kalemi olarak zikredilen dört cemaatten biri olan Çakallı cemaati mensuplarıysa Hısn-ı Mansur, Behisni, Ruha, Musul, Aydın, Karahisar-ı Şarkî, İçel, Adana, Zülkadriye, Hamid, Bozok, Antakya, Karaman, Teke, Manisa gibi çok geniş bir coğrafyaya yayılmışlardır.³² Bu topluluk, 1710 yılında Rişvan Hassı oymağında Kilis toprağında sâkin "Çom Çakallı Cemaati"³³ ve 1714 yılında "Çakallı Aşireti" olarak zikredilmektedir.³⁴ Yine aynı yıllarda oymak mensuplarının önemli bir kısmının Behisni kazasında yaylayıp kışladıkları, 1730 yılında ise mensuplarından bir kısmının Elbistan muzafatından oldukları anlaşılmaktadır.³⁵ Niebuhr Çakallı Aşireti'nden bahsederken bu aşiretin 700 çadırının olduğu ve Ayntab'ın kuzeyinde yaşam sürdüklerini belirtmiştir.³⁶

2. Rişvan ve Çakallı Mukataası

Rişvan ve Çakallı aşiretlerinin vergilerinin birlikte bir mukataa birimi olarak tasarruf edilmesiyle ilgili ilk bilgiler 16. yüzyılın ortalarına dayanmaktadır. 1545 yılına ait arşiv kaydında Rişvan ve Beziki aşiretlerinin gelirlerinin Halep Hazinesi tarafından zaptolunduğu; ancak bu aşiretlerin gelirleri, yaylak ve kışlakları, nüfuslarının ne kadar olduğu deftere kayıtlı olmadığı için Arabistan Defterdârı Hasan'a gönderilen hükümde bunların kaç nefer olduklarının, sancaktan ifraz edilmiş kısmının ne kadar olduğunun, hangi mahalde kışlayıp yayladıklarının, gelirlerinin kadimden kimler tarafından tasarruf edildiğinin mufassal ve icmal defter suretleriyle eminlere ait birkaç senelik muhasebe suretlerinin yazılması ve İstanbul'a gönderilmesi istenmiştir.³⁷ Bu bilgiden anlaşılacağı üzere söz konusu aşiretlerin bölgede Osmanlı öncesinde de mevcut oldukları ve bölgenin Osmanlı hakimiyetine girmesiyle birlikte bu aşiretlerin gelirlerinin eminler tarafından tasarrufu edildiği anlaşılmaktadır. Bununla birlikte ilerleyen yıllarda söz konusu aşiretin gelirlerin iltizam sistemi çerçevesinde tasarruf edildiği görülmektedir. Nitekim 1568 yılında Rişvan ve Çakallı aşiretlerinin Beziki (veya Baziki) cemaatiyle birlikte tahrir edilmesine ve senelik 4.000 altın karşılığında iltizamen Samsad Sancakbeyi Behlül'ün tasarrufuna verilmesine karar verilmiştir.³⁸ Daha sonrasında Rişvan, Çakallı ve Beziki aşiretlerinin oluşturmuş olduğu bu mukataayla ilgili herhangi bir bilgiye ulaşılamamakla birlikte 1600'lerin hemen başında Rişvan ve Çakallı aşiretlerinin Hısn-ı Mansur kasabasıyla birlikte bir mukataa birimi oluşturduğu görülmektedir.³⁹

Rişvan Aşireti ve bu aşirete bağlı cemaatlere ait mukataa gelirleri içerisinde her bir cemaatin hissesine düşen miktarın ne kadar olduğu tespit edilememiş olmakla birlikte Rişvan Aşireti'ne bağlı oymaklardan hangilerinin bu mukataaya tâbi olduğu tespit edilebilmiştir (Bk. Tablo 1). Buna göre Rişvan Aşireti'ne bağlı oymaklardan 24 tanesi Rişvan ve Çakallı Mukataası'na dâhildir. Rişvan aşiretlerinin baş kalemi olarak Çakallı, Çelikanlı, Tecirli ve Köseyanlı cemaatleri zikredilmektedir.⁴⁰ Bu durumda Çakallı oymağı söz konusu mukataa içerisinde bir kalemi

30. BOA. AE. SABH.I., 299: 20131.

31. Cevdet Türkay, *Başbakanlık Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı İmparatorluğu'nda Oymak, Aşiret ve Cemaatler*, İstanbul 1979, s.284.

32. BOA. DVNS.ŞKT.d., nr. 55, s.127.

33. BOA. DVNS.ŞKT.d., nr. 64, s.66.

34. BOA. DVNS.ŞKT.d., nr. 125, s.320.

35. Niebuhr, *age*, s.418.

37. Sahillioğlu, *age*, s.268.

36. BOA. MD. nr. 7, s.442.

37. BOA. MAD.d., nr.300, s.40; Çakallı Aşireti ile ilgili bir diğer mukataa birimi de 17. yüzyılın başlarında İfraz-ı Zülkadriyye Mukataası'na tabi olan Çakallı Dokuzu Mukataası'dır. Bkz. BOA. MAD.d., nr. 300, s.120.

38. BOA. MAD.d. nr. 10200, s.74.

oluşturmakta olduğundan mukataanın isminin birçok belgede "Rişvan Mukataası" veya "Rişvan Hassı Mukataası" olarak isimlendirilmesinin nedeni daha iyi anlaşılmaktadır.

18. Yüzyılda Rişvan Hassı Cemaatleri ⁴¹		
Cemaat-i Rûmiyânlı	Cemaat-i Mesdikanlı	Cemaat-i El-Hac Ömerli
Cemaat-i Rudikanlı/Zerukanlı	Cemaat-i Kelerli/Gelerli	Cemaat-i Mülikanlı
Cemaat-i Halikanlı	Cemaat-i Dalyanlı	Cemaat-i Çelikanlı
Cemaat-i Ömeranlı	Cemaat-i Bereketli	Cemaat-i Dımışkanlı
Cemaat-i Mahyanlı	Cemaat-i Hocakanlı	Cemaat-i Okçıyanlı
Cemaat-i Nasırlı	Cemaat-i Hamid-ili	Cemaat-i Mendollü
Cemaat-i Şamlı	Cemaat-i Sehiş (?)	Cemaat-i Bektaşlı
Cemaat-i Şeyhler	Cemaat-i Köseyanlı	Cemaat-i Çakallu

Tablo 1: Rişvan Mukataası'na Bağlı Cemaatler

1713 yılında ise Rişvan Mukataası'na bağlı aşiret ve kabilelerin sayısının 12 olduğu ve bu toplulukların kadimül-eyyâmdan beri birbirinden olmadıkları; ancak yaylak ve kışlağa beraber gidip geldikleri ve yine aynı güzergâhı kullandıkları belirtilmektedir.⁴²

1788 yılında Rişvan Mukataası'nın 45.220,5 kuruş geliri ve 4.500 kuruş kalemiyesi bulunmaktadır. Bu miktarın 22.600 kuruşluk geliri ve 2.250 kuruşluk kalemiyesi yarım hisse itibarıyla göçebe reayasına;⁴³ 22.620,5 kuruşluk geliri ve 2.250 kuruşluk kalemiyesi de yerli reayaya aittir.⁴⁴ Rişvan Mukataası gelirleri içerisinde Hısn-ı Mansur kazasındaki yerli Rişvan reayasına ait birtakım vergiler bulunmaktadır. Hısn-ı Mansur kazasının kantar, ihtisap, bâc-ı bazar, kirîşhâne, arûsane, boyahâne ve sâir vergileri Rişvan Mukataası gelirleri arasında sayılmaktadır.⁴⁵ Bu vergilerin yanı sıra "*yerlü Rişvan reayası*" olarak zikredilen Hısn-ı Mansur kazasında sakin Rişvan ahalisinin bağlarından elde edilen vergiler ve yine Hısn-ı Mansur kazasında Eygiçay (Eğriçay) ve Pirin köylerinde tarımı yapılan çeltik (pirinç) mahsulünün gelirleri de Rişvan Mukataası içerisinde sayılmaktadır. Hısn-ı Mansur kazasına ait bu vergilerden şair (arpa), hınta (buğday), bâd-ı hevâ, yâve, arûsâne vergilerinin toplamı 16.056 akçe, Pirin ve Eygiçay köylerinin çeltik geliri ise 16.160 akçedir. Yine Hısn-ı Mansur kazasına bağlı 41 nefer reayası bulunan Mahlı köyünün tapu, hınta ve şair vergileri toplamı 1.211 akçedir.⁴⁶

Hısn-ı Mansur kazasının da dahil olduğu Rişvan Mukataası'nın gelirlerinin 1623 yılında 10.000 kuruş, 1630 yılında 8.000 kuruş, 1686 yılında 10.325 kuruş, 1687 yılında 28.510 kuruş, 1694 yılında 25.000 kuruş, 1718 öncesinde 39.500 kuruş, 1718 yılında 45.000 kuruş, 1755 yılında 45.220,5 kuruş, 1792 yılında 50.042,5 kuruş, 1800 yılında 30.250 kuruş, 1809 yılında 46.550,5 kuruş, 1812 yılında 42.550 kuruş olduğu ve bazı dönemlerde gelirlerde küçük düşüşler yaşanmışsa da genel olarak artış gösterdiği görülmektedir.⁴⁷ Bununla birlikte 19. yüzyılın hemen

³⁹. Rişvan Aşiretine bağlı cemaatlerle ilgili "*Rişvan Mukâta'ası cemâ'ât-i mezbûreden ibâret olub üzerlerine edâsı lâzım gelen mâl-ı mirîlerini...*" kaydı bulunmaktadır. Cemaatlerin isimleri yukarıdaki tablodaki gibi yazıldıktan sonra altta "*yekûn-ı cemâ'ât-i aşiret 28*" olarak belirtilmiştir. Yazılı cemaat sayısı 24 olmasına rağmen toplamda 28 cemaat olduğunun yazılması muhtemelen yanlışlıktan kaynaklanmaktadır. BOA. MAD.d., 10168, s. 88; Tunç, *age*, s.264.

⁴⁰. BOA. MD. nr. 121, s.4.

⁴¹. 1691 yılına kadar, Göçer Rişvan reayasından besledikleri her 100 koyun için 5 riyal alınmaktayken bu tarihte 5,5 riyal alınmasına karar verilmiştir. Bkz. BOA. AE.SAMD.II, nr. 3: 257.

⁴². BOA. AE.SABH.I. 299: 20131.

⁴³. BOA. DVNS.ŞKT.d., nr. 95, s.95.

⁴⁴. BOA. DVNS.ŞKT.d., nr. 97, s.59; 106, s.64.

⁴⁵. 17. yüzyılın sonlarından 18. yüzyılın başlarına kadarki dönemde yaşanan yüksek artışların bir benzeri İfrâz-ı Zülkadriyye Mukataası'nda gerçekleşmiştir. 1691 yılında 11.537 kuruş olan bu mukataanın gelirleri 1707 yılına geldiğinde 40.000 kuruşa yükselmiştir. Bkz. Ümit Katıranlı, "Çukurova'da İfrâz-ı Zül-Kadriyye Mukâta'ası Üzerinden Merkez-Taşra İlişkileri", *Tarihte Adana ve Çukurova Sempozyumu*, C. II, Akademisyen Yayınevi, Ankara 2016, s.177.

başında görülen düşüş ise muhtemelen Dalyanlı Cemaati'nin mukataadan ifraz edilmesiyle ilgilidir (Bk. Tablo 2).

Yıllar	Yekun	Kaynaklar
1623-29	10.000	kâmil kuruş
1630	08.000	kâmil kuruş
1649	10.329	
1656	10.329	
1686	28.510	
1688	28.510	
1693	24.100	
1694	25.000	
1704	25.000	
1718	39.500 + 5500 (zam)	
1725	45.000	
1729	45.000	
1730	45.000	
1742	45.000	
1746	45.020,5	
1750	45.120,5	
1753	45.000	
1755	45.220,5	
1756-68	45.220,5	
1770	45.220,5	
1771	45.220,5	
1775	45.220,5	
1788	45.220,5	
1792-97	45.220,5 + 4.822 (zam)	
1800	30.250	
1808	30.250	
1809	46.550,5	
1811	30.250	
1812	42.550	

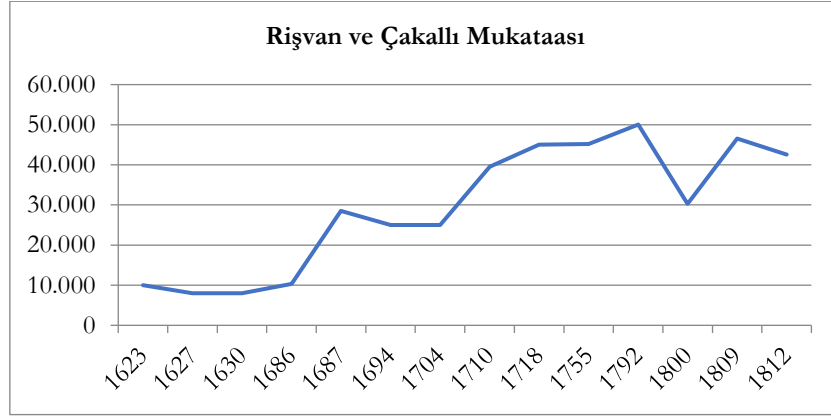
Tablo 2: Rişvan Mukataası Gelirleri

Rişvan Mukataası gelirlerinde 1694 yılıyla 1792 yılı arasında geçen sürede yaklaşık %100'lük bir artış yaşanmışken 16. yüzyılın başlarından 18. yüzyılın sonlarına kadarki süreçte yaklaşık %500'lük bir artış yaşanmıştır. Ancak bu süre zarfında birtakım nedenlerden dolayı artış hızında azalmaların veya düşüşlerin gerçekleştiği de görülmüştür.

Rişvan Mukataası'nın gelirlerindeki artış hızı 17. yüzyılın sonlarında fazla iken 1720'lerden itibaren artış hızında bir yavaşlama söz konusudur (Bk. Grafik 1). Bu durum muhtemelen bölgede meydana gelen yoğun eşkıyalık hareketleriyle ilgilidir. Nitekim 1710'larda Rişvan Mukataası'na bağlı aşiretlerden Bektaşlı Aşireti, "katl-i nüfus, gasb-ı emvâl âdet-i müstemirreleri olduğu" gerekçesiyle has içerisinde çıkarılmış ve Rakka'da iskân olunmuşlardır.⁴⁸ 18. yüzyılın öncesinde meydana gelen yüksek orandaki artışlara aşiret mensuplarının nüfusunda meydana gelen artışlar, iktisâdi şartlardaki düzelmeler veya yeni gelir gruplarının eklenmesi, paranın değerinde meydana gelen düşüşler gibi gelişmelerle açıklanabilir. Ancak mukataa gelirlerindeki artışlar ve artış oranlarıyla ilgili bu yorumları destekleyecek verilerin tespit edilememesi konuya ihtiyatlı yaklaşılmasını gerektirmektedir. Çünkü mukataa gelirlerinin artışı, tespiti güç olan farklı sebeplerle gerçekleşebilmektedir. Bazen iltizam sahiplerinin arasındaki rekabetten

⁴⁸ BOA. MD. nr. 119, s.180; AE.SAMD.III. 209: 20237.

kaynaklanabildiği⁴⁹ gibi mukataa reayasının cezaî bir müeyyideyi gerektiren hareketleri sonrasında mukataaya zam yapılarak cezalandırma yoluna başvurulmasından da kaynaklanabilmektedir.⁵⁰ Söz konusu nedenler aynı zamanda mukataa gelirlerindeki azalmalarla da ilgili olabilir.

Grafik 1: Rişvan Mukataası Gelirleri

Bunların yanı sıra savaş zamanlarında, para değer kaybı yaşanmasında ve enflasyon gibi durumlarda mukataalara zam yapılabiliyordu. 1714-1718 arası savaş döneminden kaynaklanan nakit ihtiyacı sebebiyle 1717 yılında mukataalara zam yapılmıştır.⁵¹ Nitekim Osmanlı genelinde yaşanan bu zamlardan Rişvan Mukataası da etkilenmiş ve 1718 yılında mukataaya 5.500 kuruşluk yani yaklaşık %14'lük bir zam yapılmıştır. Yine 1792 yılında Osmanlı-Rus mücadelesinin nihayete erdiği bir dönemde 4.822 kuruşluk yani yaklaşık %11'lik bir zam yapılmıştır.

Tüm bu etkenlerin yanı sıra aşiretten ayrılıp başka bölgelere göç edilmesi, başka aşiretlerin içine karışılması, eşkıyalık hareketleri neticesinde perakende ve perişan olunması gibi sebeplerle mukataa gelirlerinde azalmalar yaşanabilmektedir. Örneğin, 1755 yılında Rişvan Mukataası reayalarından bir kısmı Ayntab taraflarına bir kısmı da Halep taraflarına gidip yerleşmiş ve aşiretlerinin içine dönmemişlerdir. Bunlardan başka bir kısım aşiret mensubu da farklı bölgelere gidip oranın avarızhânesine dahil olmuşlardır. Bu durum mukataa gelirin zararı verdiği için göç edenlerin, aşiretlerinden ayrıldıkları süreye bakılmaksızın geri getirilmeleri istenmiştir.⁵²

Rişvan Mukataası'na bağlı Dalyanlı Aşireti'nin, 19. yüzyılın başlarında mukataadan ifraz edildiği anlaşılmaktadır.⁵³ Dalyanlı Aşireti'nin Rişvan Mukataası'ndan ifraz edilerek farklı bir mukataa birimi oluşturması Rişvan Mukataası'nın gelirinde düşüşe sebep olmuştur. Nitekim bu dönemde, Rişvan Mukataası, "Mukataa-i hashâ-i Rişvan ve cânib-i Hısn-ı Mansur gayr-ı ez taife-i göçebe cemaat-i Dalyanlı" şeklinde kaydedilmiştir. 1808 yılında Darbhâne-i Amire tarafından zabt olunan Rişvan Mukataası'nın gelirleri 30.250 kuruş olmuştur.⁵⁴ Bu dönemde Hısn-ı Mansur

47. Baki Çakır, *Osmanlı Mukataa Sistemi (XVI-XVIII. Yüzyıl)*, Kitabevi Yay., İstanbul 2003, s.3.

48. BOA. C.ML. 257: 10574.

49. Özvar, *age*, s.27.

50. BOA. AE.SOSM.III. 17: 1139; 23: 1605; Benzer örnek için bkz. BOA. TSMA.e. 1138: 50.

51. BOA. C.ML. 528: 21640; Dalyanlı Aşireti Mukataası'nın gelirleri, 1830'lu ve 1840'lı yıllarda, 3.686,5 kuruştur. Tersane-i Amire'ye bağlanan mukataanın gelirleri 1828 yılında Trabzon Valisi Osman Paşa'nın, 1832-1833 yıllarında Maden-i Hümayun Emiri İshak Bey'in, 1833-1835 yıllarında Sivas Valisi Reşid Paşa'nın, 1836-1837 yıllarında Sivas Müşiri Hafız Paşa'nın uhdesindedir. Bkz. Aynı belge.

52. BOA. TSMA.e. 68: 31.

kazasının da mukataa olarak isimlendirildiği ve Rişvan Hassı Mukataası'na dâhil olduğu belirtilmektedir.⁵⁵

2.1. Rişvan Mukataası'nın Tasarrufu

17. yüzyıldan itibaren Rişvan Mukataası gelirlerinin tek bir kişiye veya kuruma verilmediği, has olarak hanedan üyesi sultanlara, maaş olarak devlet adamlarına, çeşitli kurumlara ve çeşitli masraflara tahsis edildiği veya doğrudan hazineye aktarıldığı görülmektedir. Mukataa gelirleri, 1691 yılında hazineye,⁵⁶ 1692 yılında Harem ve Enderûn-ı Hümâyûn için satın alınan çuka ve kumaş masraflarına,⁵⁷ 1693 yılında Çukadar Ali Ağa'nın maaşına,⁵⁸ 1694 yılında sefer-i hümâyûn tehzizatı ve hil'at bedeline,⁵⁹ 1715 yılında cebeciyân neferâtının maaşlarına,⁶⁰ 1739 yılında Ayasofya Câmî-i Kebîr'i yanında bulunan ve I. Mahmud tarafından kurulan Kütübhâne-i Hümâyûn Vakfî'na,⁶¹ 1741 yılında Van Kalesi'ndeki yeniçerilerin et ve sâir ihtiyaçlarına⁶², 1751 yılında sipah ve silahdârların mevâciblerine,⁶³ 1781 yılında kalyonlar mevâcibi için hazineye⁶⁴ tahsis edilmiştir. 1725 yılına ait 45.000 kuruşluk gelirin 25.000 kuruşunun Ümmü Gülsüm Sultan'a, 5.000 kuruşunun ise Vezir Hacı Mehmed Paşa'ya verildiği ve 15.000 kuruşunun da irsaliye olarak belirtildiği görülmektedir.⁶⁵ Söz konusu tahsiste, has mukataası 3 yıllığına olmak üzere, 1723-1725 yılları arası, 75.000 kuruş Ümmü Gülsüm Sultan'a, 15.000 kuruş Vezir Hacı Mehmed Paşa'ya ve irsaliye olarak belirtilen 45.000 kuruş ise Kaş ve Yol gemilerine ve Kerkük Kalesi'ne gönderilmiştir.⁶⁶ 1769'dan 1774 yılına kadarki mukataa gelirleri, Akdeniz muhafazasında bulunan Donanma-yı Hümâyûn kalyonlarında görevli olan subay ve leventlerin maaşlarına tahsis edilmiştir. Söz konusu tarihte tahsil edilen gelir 54 yük 26.460 akçe; kuruş hesabıyla ise bir kuruş 120 akçeden, 45.220,5 esedî kuruştur.⁶⁷ 1784 yılında Rişvanzade Ömer Paşa'nın uhdesinde olan mukataanın geliri Bağdat Kalesi yeniçerilerine maaş olarak gönderilmiştir.⁶⁸ 1793 yılında ise Rişvanzade Ömer Paşa'nın tasarrufunda olan Rişvan Mukataası'nın 14.730,5 kuruş geliri Ergani ve Keban madenleri hasılatından satın alınan altın ve gümüş masrafına,⁶⁹ 1810 yılında saray matbahı ile şark cânibi seraskerliği masrafına sarf edilmiştir.⁷⁰ 19. yüzyılın başlarından itibaren mukataa gelirlerinin devlet hazinesine aktarılma eğilimi dikkat çekmektedir. Nitekim 1811 yılında 30.250 kuruşluk mukataa geliri Darbhâne-i Amire'ye irsal olunmuştur.⁷¹

Rişvan Mukataası gelirlerinin tahsil edilmesinde 17. yüzyıldan 18. yüzyıl sonlarına kadar mülazemet sistemi çerçevesinde sipahların, iltizam sistemi çerçevesinde mültezimlerin ve malikâne sistemi çerçevesinde malikâne sahiplerinin etkili olduğu görülmektedir. Mukataanın malikâne olarak tasarrufunda devletin merkezinde görevli reisülküttab, matbah emini, kapı kethüdası gibi bürokrat kesimden kişilerle aşiret ileri gelenlerinin, özellikle de Rişvan ağa ve beylerinin etkili olduğu görülmektedir (Bk. Tablo 3).

53. BOA. C.ML. 479: 19510.

54. BOA. AE. SAMD.II. 12: 1254.

55. BOA. AE. SAMD.II. 15: 1653

56. BOA. AE.SAMD.II. 22: 2299.

57. BOA. AE. SAMD.II. 14: 1487.

58. BOA. İE.TZ. 11: 1132.

59. BOA. MAD.d., nr. 10198, s.99; BOA. MD. nr. 147, s.136-137.

60. BOA. AE. SMHD.I. 169: 12855.

61. BOA. AE. SMHD.I. 190: 14799.

62. BOA. AE. SABH.I. 92: 6310; AE. SABH.I. 283: 18982.

63. BOA. MAD.d., nr. 10168, s.88.

64. BOA. MAD.d., nr. 10168, s.89.

65. BOA. AE.SABH.I., 282: 18966.

66. BOA. C.ML. 745: 30357.

67. BOA. AE.SSLM.III. 323: 18709.

68. BOA. C.SM. 45: 2265.

69. BOA. TSMA.e. 621: 22

Yıl	Mukataa Mutasarrıfı	Miktar	Kaynak
1623	Ali Rüstem ve Hasan Arapkir (müştereken) (teberdâr-ı ebna-i sipahiyan)	10.000	MAD.d. 300, s.15
1625-27	Riştanzade Mehmed Bey	10.000	MAD.d. 300, s.40-116
1627-28	Ahmed Bey (Sipahiyan)	08.000	MAD.d. 300, s.126-176
1629	Ali Bey veled-i Ali Paşa Mirimiran-ı Sivas ve Seyyid Malkoç Çavuş veled-i Ali Paşa Mirimiran-ı Sivas	08.000	MAD.d. 300, s.196
1630	Gürcü Beyzade (Silahdarân)	08.000	MAD.d. 300, s.225
1649	Bende Hüseyin	-	T SMA.e. 167: 59
1684	Mustafa Ağa	28.000	EV.HMH.d. 401, s.10
1686	Köprülüzade Mustafa Paşa (Has)	28.510	C.DH. 217: 10825
1688	Vezir Cafer Paşa	28.510	İE.TZ. 3: 253
1693	İbrahim Ağa (emanet olarak)	12.825	AE.SAMD.II. 22: 2299
1694	Cebecibaşı Ali Paşa	24.100	C.ML. 778: 31782
1695	Valide Sultan (Has)	25.000	AE.SMST.II. 139: 15405
1712	Valide Sultan (Has)	-	MD. 117, s.217
1718	Hasan Ağa (Rakka Valisi Vezir Ali Paşa'nın kethüdası)	45.000	MAD.d. 10162, s.1
1724-30	Kılılızade Mehmet Bey (malikane olarak)	45.000	MAD.d. 3377, s.92; 10168, s. 88; 10172, s.72
1729	Musahip Mehmed Paşa (Has)	-	AE.SAMD.III. 114: 11197
1729	Damat Vezir Mustafa Paşa (Has)	-	AE.SAMD.III. 114: 11197
1742	Hasan Paşa (Gedikliyan Ağası), Mehmet Rauf Efendi, Ali Ağa, Hüseyin Ağa (malikane olarak)	45.000	MAD.d. 10185, s.59
1743	Reisülküttab Mehmed Ragıb, Kapı Kethüdası Ali, Arpa Emimi Ali ve Hüseyin (malikâne olarak)	-	MD. 149, s.56
1744	Hasan Paşa (Gedikliyan Ağası), Mehmet Rauf Efendi, Ali Ağa, Hüseyin Ağa (malikane olarak)	45.000	MAD.d. 10187, s.88
1750	Vezir Ali Paşa, Tekin Hüseyin Ağa, Ahmed Ağa, Seyyid Mehmed ve Halil Bey (malikâne olarak)	45.120,5	C.ML. 116: 5199
1757	Reisülküttab el-Hac Ebubekir Efendi, Hassa Silahşörü Hüseyin Ağa, Mustafa Ağa, İsmail Ağa (malikane olarak)	45.220,5	MD. 159, s.167
1760	Matbah Emimi el-Hac Ebubekir ve Rakka Valisi Hüseyin Paşa	45.220,5	MAD.d. 9982, s.126
1762	Mısır Valisi Ebubekir Paşa ve Aydın Muhassılı Hüseyin Paşa	-	C.ML. 459: 18610
1764	Riştanzade Süleyman Paşa	45.220,5	C.ML. 423: 17180
1766	Matbah Emimi el-Hac Ebubekir ve Riştanzade Abdurrahman Paşa ⁷² (malikâne olarak)	45.220,5	MD. 164, s.430

⁷⁰. Faruk Söylemez, "Malatya Mutasarrıfı Riştanzade Abdurrahman Paşa'nın Terekesi", *History Studies*, Volume 5, Issue 5, s.253-271; Seydi Vakkas Toprak, "Osmanlı Devleti Hizmetinde Bir Aşiret Lideri Riştanzade Abdurrahman Paşa", *Tarih Dergisi*, S.58, İstanbul, s.65-85.

1770	Rişvanzade Abdurrahman Paşa, Hasan Ağa, Ali Ağa bin Rişvanzade Süleyman Paşa (malikane olarak)	45.220,5	MAD.d. 10214, s.69
1771	Rişvanzade Abdurrahman Paşa, Hasan Ağa, AliAğa, Süleyman Paşa (malikâne olarak)	45.220,5	MAD.d. 10215, s.68
1772	Rişvanzade Ömer Paşa, Seyyid Mehmet Bey,	45.220,5	AE.SMST.III. 43:
1778	Hasan Ağa, Ali Ağa, Murtaza Bey (6 sene, malikâne olarak) ⁷³		2125; C.BH. 252: 11680; MAD. 10222, s.65
1784	Rişvanzade Ömer Paşa (hisse)	-	C.ML. 745: 30357
1788	Rişvanzade Ömer Paşa, Ali Bey, Ali Ağa, Hasan Ağa	45.220,5	AE.SABH.I. 28: 2127
1790	Rişvanzade Ömer Paşa (nısf hisse) ve Valide Sultan (nısf hisse)	45.220,5	C.ML: 611: 25185
1800	Maadin-i Hümayun Emimi Abdi Bey	25.250	C.ML. 479: 19510
1812	Maadin-i Hümayun Emaneti	30.250	TSMA.E. 622: 21

Tablo 3: Rişvan Mukataası Gelirlerinin Tasarrufu

Mukataanın tasarrufu konusunda 17. yüzyılda merkezi bürokraside görevli kişiler ağırlıktayken 18. yüzyılda yani malikâne sisteminin uygulandığı dönemde merkezi bürokraside yer alan kişilerin yanı sıra yerel güçlü ailelerin ve ayanların etkili olmaya başlamasının birtakım nedenleri vardır. Mâl-ı mirînin tahsili konusunda merkezden gönderilen kişilerin etkili ve başarılı olamaması bu görevin yerli güçlü şahıslar aracılığıyla yürütülmesinin önünü açmıştır. Merkezden görevlendirilen kişilerin başarısızlığa uğramaları; yerel güç ve otorite sahibi kişilerin mukataa gelirlerinin kendi tasarruflarında ve tekellerinde kalmasını sağlamak maksadıyla bazı kanun dışı hareketlere başvurmalarıyla açıklanabilir. Nitekim yerli iltizam ve malikâne sahiplerinin mukataa gelirlerinden daha fazla kâr elde etmek istemeleri, eşkıyalık olaylarının bu kişiler tarafından gizli veya açık bir şekilde desteklenmesine neden olabilmektedir. Kimi zaman da iltizam ve malikâne sahipleri, eşkıyalar vasıtasıyla ortakları olan diğer malikâne sahiplerini bölgeden uzaklaştırarak gelirlerin tamamını elde etmeyi amaçlayabilmektedir. Bununla birlikte yerel güçlü bir aileden olmayan malikâne sahibi kişiler, vergilerin tahsili için bir mutasarrıf görevlendirdiklerinde yerel hanedanlar vergi tahsilinin kendileri tarafından yürütülmesini sağlamak için dışarıdan gelen kişinin, vergileri toplamasını engelleyerek devleti veya malikânegileri kendileriyle işbirliği yapmaya mecbur bırakıyorlardı. Yine malikâne uygulamasında yerel güçlü aileden olmayan bir kişi malikâneyi tasarruf ettiğinde eşkıyalık hareketleri desteklenerek bu kişilerin veya bu bölgedeki malikânelere ilgi duyan kişilerin ihalelere imtina ile yaklaşmaları sağlanmış oluyordu.⁷⁴ Aynı doğrultuda mukataayı tasarruf eden kimi mutasarrıflar da bu durumu bildikleri için yerel güçlü hanedanlarla işbirliği yaparak vergi tahsili konusunda bu ailelerden olan kişileri memur olarak tercih ediyorlardı. Rişvan Mukataası'nın 1762 yılında nısf (yarım) hisse mutasarrıfı olan Mısır Valisi Vezir Ebubekir Paşa ve nısf hisse mutasarrıfı olan Vezir Hüseyin Paşa, "Rişvan Mukataası'nın aşâyir ve kabâilden ibaret olduğunu, etraf ve havâliye tefrik ve perâkende olduklarını, bu sebeple mâl-ı mîrînin tahsilinin güç olduğunu" belirterek mâl-ı mîrînin tahsili için "ricâl-i aşâyirden sâhib-i aşiret bir kimsenin me'mûr kılınmasını" tercih etmişlerdir. Bu amaçla Mısır Valisi Ebubekir Paşa, vergilerin tahsili için Rişvanzade Süleyman Paşa ve onun adamlarından Hasan Ağa ve Ali Ağa ile anlaşmış, bu kişilerin mukataayı malikâne olarak tasarruf etmesi noktasında anlaşmıştır.⁷⁵ Malikâne sisteminin getirmiş olduğu bu durumlar taşrada adem-

⁷¹ 1773 yılında Ömer Paşa'nın hissesi 11.305 kuruş 15 para, Hasan ve Ali Bey'in hissesi 22.610 kuruş 30 para, Mehmed Bey ve Ali Bey'in hissesi ise 11.305 kuruş 15 paradır. Bkz. BOA. AE.SMST.III. 43: 2125.

⁷² Muhammet Nuri Tunç, "18. Yüzyılda Adıyaman'da Asayiş Sorunu ve Nizâmı Sağlama Çabaları", *Tarih Okulu Dergisi*, Yıl 12, Sayı XL, 2019, s.457.

⁷³ BOA. C.ML. 459: 18610.

i merkeziyetçi eğilimlerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Nitekim devletin de bu konuda taşradaki yerel güç odaklarına boyun eğdiği görülmektedir. Konar göçer mukataalarının tasarrufunda bu güçlü ailelerin, ayanların etkin rol oynadığını gösteren benzer durumların farklı coğrafyalarda da yaşandığı görülmektedir.⁷⁶

Taşrada meydana gelen bu değişim ve dönüşümlerde devletin de istemli ya da istemsiz rolünün olduğu açıktır. Devlet, taşrada asayişin sağlanmasını ve mâl-ı mîrînin noksansız bir şekilde tahsilini gerçekleştirebilmek amacıyla çoğu kez yerel güçlü hanedanlarla işbirliği yapmayı tercih etmiştir. Eşkıyalık olaylarının son bulması ve ahalinin tekrar yerlerine dönerek üretime geçmesi devlet için zarurî ve önemli görülmüştür. Devlete göre bunu sağlamanın yolu bölgedeki güçlü bir aşiretten veya hanedandan ol-havâlide sâkin ve bölgenin düzenini sağlamaya kâdir bir zâbite, bu topraklar mir-livâ hassı olarak verilirse bu kişi oranın güvenliğini sağlayabilir ve böylece hem ahali refaha ve huzura kavuşur hem de cânib-i mîrîye noksansız hâsılat sağlanmış olurdu.⁷⁷

Mukataa gelirlerine rağbet edilmediği dönemler de olmuştur. 1786 yılında Rışvan Mukataası'nın yarısı Bozok sancağını tasarruf eden Çaparzade Süleyman Bey'e ihale olunmasına rağmen Süleyman Bey bunu kabul etmemiştir. Süleyman Bey'in mukataanın tasarrufunu kabul etmemesi üzerine mukataa, Valide Sultan'a has tayin olunmuştur. Ancak Valide Sultan da mukataaya rağbet etmeyince mukataa gelirleri birkaç yıl boyunca mutasarrıfsız kalmıştır. Bu süre zarfında Rışvan Mukataası'nın gelirleri Rışvanzade Ömer Paşa'nın zabtında kaldığından *taraf-ı mîrîye* teslim etmesi gereken 49.720,5 (45.220,5 mâl-ı mîrî ve 4500 kuruş kalemiye) kuruşluk meblağı ödemesi istenmiş, ödememesi durumunda ise mallarının ve eşyalarının satılarak tahsil edileceği belirtilmiştir.⁷⁸ Ancak 1790 yılına gelindiğinde Ömer Paşa'nın hâlâ zimmetinde olan meblağı teslim etmediği anlaşılmaktadır. Ömer Paşa, zimmetinde olduğu belirtilen meblağı aslında kendisinin de reayadan tahsil edemediğini ve buna sebep olarak da Rışvan reayasından göçebe olanların bir yerde sabit durmadıklarını ve şuan Çaparzade Süleyman Bey'in tasarruf ettiği Bozok sancağı topraklarında bulduklarını belirtmiştir. Ömer Paşa'nın vergiyi göndermemesiyle ilgili bu savunması hükümet nezdinde kabul görmüş olacak ki devlet yetkilileri bir kez daha Çaparzade Süleyman'a başvurmuş ve mukataayı tasarruf etmesini istemiştir. Çaparzade, bu sefer teklifi kabul etmek zorunda kalmış ve mukataanın nısf (yarım) hissesi Rışvanzade Ömer Paşa tarafından Çaparzade Süleyman Bey'e feragat edilmiştir. Süleyman Bey geçmiş yıllara ait kalan meblağın Ömer Paşa tarafından verilmesi gerektiğini belirtmiştir. Mukataanın kim tarafından tasarruf edileceğiyle ilgili karmaşa devam ederken cülûs-ı hümayun gerçekleşmiş ve mukataa gelirleri tekrar Valide Sultan'a has tayin edilmiştir. Bundan dolayı hem Ömer Paşa'dan hem de Süleyman Bey'den zimmetlerinde kalan meblağ her ne ise derhal havale etmeleri istenmiştir.⁷⁹

3. Mukataa Gelirlerinin Tahsili

Aşiret ve oymaklar, gerek has şeklinde gerekse bir sancağın vergi dairesine dahil olarak mukataaya verilmek suretiyle idare edildikleri zaman başlarında hükümet tarafından tayin edilen bir voyvoda⁸⁰ bulunurdu. Malî bir terim olarak voyvodalık, vergi gelirine sahip kişilerden aldığı yetkiyle kendi namına ya da bir başkası adına vekâleten vergi tahsil eden görevlileri nitelemektedir. Voyvodalar has, zeamet ve tımar vergilerini tahsil etmelerinin yanı sıra doğrudan devlet hazinesine aktarılan vergilerin ve vakıf gelirlerinin de tahsil görevini üstlenmişlerdir. 15. yüzyılda varlığı bilinen voyvodalık uygulaması, 16. yüzyılda yaygınlık kazanmış ve voyvodalar,

⁷⁴ İfraz-ı Zülkadriyye Mukataası'nın tasarrufundaki benzere eğilimler için bkz. Katırcı, agm, s.178-183.

⁷⁵ BOA. MAD.d., nr. 202, s.4; Tunç, "18. Yüzyılda Adıyaman'da Asayiş...", s. 478.

⁷⁶ BOA. C.ML. 34: 1550.

⁷⁷ BOA. C.ML. 611: 25285.

⁷⁸ Slavca "asker" anlamındaki "voy" ile "sürmek" anlamındaki "voda" kelimelerinden meydana gelen bir kavram olan voyvoda, Türklerin Balkan Slovenlerinden almış oldukları idarî bir müessesedir. Bkz. Mihai Maxim, "Voyvoda", *İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., C. 43, Ankara 2013, s.129.

bu yüzyılın ikinci yarısından itibaren vezirler, beylerbeyiler, sancakbeyleri, paşmaklık haslar ve saray mensuplarının kendilerine tahsis edilen gelirlerinin tahsilinde önemli görevler üstlenmişlerdir.⁸¹ Voyvodalar, görev bölgelerinde vergi toplama vazifelerinin yanı sıra temsil ettikleri makamın bütün yönetim yetkilerini de üstlenmişlerdir.⁸²

Konar göçerlerin vergilerinin toplanması, asayiş ve düzenlerinin sağlanmasından sorumlu olan voyvodaların seçiminde, aşiret mensuplarının benimseyeceği ve kabul edeceği kişiler olmasına dikkat edilirdi. Konar göçerlerin voyvodaları genellikle "*Türkmen voyvodası*" veya "*Türkmen ağası*" şeklinde zikredilmektedir.⁸³

Rişvan Mukataası voyvodalarının görevlerinin başında vergi tahsili gelmektedir. Vergi toplamaya memur voyvodanın, çoğunlukla, vergi toplanan şehrin merkezinde ikamet etmediği anlaşılmaktadır.⁸⁴ Hısn-ı Mansur kazasında voyvodaların vergi tahsili için "*voyvodaları olanlar kasabalarına geldiklerinde...*" ifadesi kullanılmaktadır. Voyvodalar vergi toplama zamanında kasabaya gelmekte ve burada vergi toplama süresince konaklamaktadır. Hatta bu kişiler, şehirde konakladıklarında ahalden yorgan, döşek gibi eşyalar talep etmekte,⁸⁵ daha sonra kanun ve defter mucebince ahalinin vermesi gereken vergileri tahsil etmekteydi. Ancak ahali, voyvodaların kendilerinden kanuna aykırı bir şekilde vergi talep ettikleri zamanlarda durumdan şikayetçi olurlardı.⁸⁶ Voyvodaların mukataa reayası olmayan kişilerden vergi talep etmesiyle ilgili şikayetlerin yanı sıra vergiden muaf kesimlerden vergi talep edilmesiyle ilgili hâdiselere de rastlanmaktadır.⁸⁷

Voyvodalar, vergilerin toplanmasında vekillik yapmalarının yanı sıra bir vergi bölgesini iltizama verebilme yetkisine de sahiptiler. Rişvan Hassı mülhakatından olan Hısn-ı Mansur kasabası, 1702 yılı başından sonuna kadar, iltizam olarak Resul isimli bir kişiye Hısn-ı Mansur voyvodası tarafından mühürlü temessük ile verilmiştir.⁸⁸

3.1. Vergi Tahsilinde Yaşanan Sıkıntılar

17. ve 18. yüzyıllar, savaşlardaki başarısızlıklar, askerî masrafların artması, Avrupa'daki ekonomik gelişmelerin olumsuz etkileri, paranın değerindeki sıkıntılar, fiyat devrimi, enflasyon, iç isyanlar, tımar sisteminde yaşanan sıkıntılar, köyden kente göç gibi sebeplerle Osmanlı iktisadî yapısında önemli sorunların yaşandığı bir dönem olmuştur. Bu sorunların en hissedilir yansımasıysa öncelikli olarak devlet hazinesinde olmuştur. Bu sebeple devlet yöneticileri hazinedeki mevcut nakit sıkıntısını gidermek amacıyla vergileri ağırlaştırma, yeni vergiler yürürlüğe koyma, iltizam, malikâne gibi çeşitli arayışlar içerisine girmiştir. Ancak söz konusu malî uygulamalar ve tedbirler, zaten geçim sıkıntısı içerisinde olan ahali için kabul edilemez düzeye ulaşmıştır. İşte bu sebepten dolayı vergi verenle (reaya) vergi toplayan (devlet) arasındaki sıkıntılar, sıradan yakınmalardan öteye geçerek birçok defa eşkıyalık hatta isyan olaylarına yol açmıştır. Osmanlı genelinde vergi tahsilinden kaynaklanan bu tür hâdiselere sıklıkla rastlanmakla birlikte Rişvan Mukataası özelinde de çok sayıda hâdise yaşanmıştır. Rişvan Mukataası ile ilgili vergi tahsili konusundaki sıkıntıların fazla olmasının bir diğer sebebi de bu mukataaya konar

79. Erol Özvar, "Voyvodalık", *İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., C. 43, Ankara 2013, s.129.

80. Özlem Başarır, *18. Yüzyılda Malikane Uygulaması ve Diyarbekir Voyvodalığı*, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2009, s.4.

81. Cengiz Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğunda Aşiretlerin İskâmı*, Eren Yay., İstanbul 1987, s.19.

82. Voyvodaların şehirle yakın ilişkisi olan biri olabildiği de görülmektedir. 1758 yılında Rişvan voyvodası olan İsmail, Hısn-ı Mansur kazasında bir vakıf kurmuş ve sahip olduğu 23 adet çiftliğini ve 1 adet değirmenini vakfetmiştir. Bkz. VGMA. HD. nr. 1096, s. 171; Rişvan Voyvodası İsmail'in vakfına ait ayrıntılı bilgi için bkz. Muhammet Nuri Tunç, *Hurûfât Defterleri'ne Göre Hısn-ı Mansur Kazası (Adıyaman)*, Kitabevi Yay., İstanbul 2019, s.109-110.

83. BOA. DVNS.ŞKT.d., nr. 127, s.535.

84. BOA. MD.d., nr. 96, s.138; BOA. DVNS.ŞKT.d., nr. 130, s. 122; 125, s.197.

85. Rişvan Mukataası'ndaki voyvodalık uygulaması için bkz. Tunç, *18. Yüzyılda Adıyaman*, s.159-164.

86. BOA. DVNS.ŞKT.d., nr. 34, s.309.

göçer toplulukların dahil olmasıdır. Yaylak ve kışlak arası göçleri esnasında bazı aşiret mensuplarının kanunla belirlenmiş ve hüccet-i şer'iyye ile kararlaştırılmış yaylak veya kışlaklarına gitmemeleri; gitseler dahi belirlenen güzergâhın dışında başka bir güzergâh üzerinden hareket etmeleri vergi tahsilini güçleştiren önemli nedenler arasında yer almaktadır.⁸⁹ Bu sorunların yanı sıra mukataa reayası olan göçer toplulukların başka bir mukataaya tabi olan göçer topluluklara karışmaları da vergi tahsili konusunda büyük sıkıntıların ortaya çıkmasına neden olmaktadır.⁹⁰

Vergi tahsili konusunda yaşanan sıkıntılar incelendiğinde iktisadî şartlarının iyi olmaması veya dünyevî hırsları (*tama'-ı hâm*) sebebiyle vergisini vermek istemeyen reaya ile ilgili hadiselerin sıklığı dikkat çekmektedir. 1741 yılında Rışvan Mukataası'na tabi Dalyanlı, Mahyanlı ve başka oymaklardan bazı kişiler ödemeleri gereken âdet-i ağnam ve resm-i bennaklarını Rışvan Mukataası'ndan ifraz olduklarını ileri sürerek ödemek istememişlerdir. Ancak yapılan araştırmada bu kişilerin mukataaya bağlı reaya oldukları ve bu nedenle Taş Köprü ile Altunlu Köprü'den geçişleri esnasında hayvanlarının sayılarak vergilerinin tahsil edilmesi istenmiştir.⁹¹ Buradan da anlaşılacağı üzere konargöçerlerin vergi tahsili çoğunlukla köprübaşlarında yapılmaktadır. Bundaki amaç konargöçerlerin hayvanlarını buradan geçirme zorunluluğunun olmasıdır. Ancak buna rağmen vergi mükellefi reaya, daha az vergi vermek amacıyla vergi tahsil edilen köprülere varmadan evvel koyunlarının bir kısmını farklı aşiretlerin koyunlarına karıştırarak veya köprü üzerinden değil de farklı yerlerden nehrin karşısına geçerek vergi vermekten kurtulmaya çalışmışlardır.⁹²

Vergi tahsilinde sıkıntı yaşanmasında boybeylerinin veya cemaat kethüdalarının da rol oynadığı görülmektedir. Cemaat kethüdaları, cemaatleri hissesine isabet eden vergileri ödeyeceklerine dair mahkemeye giderek ödeyecekleri miktarı taahhüd eder ve kefil ile birlikte senet (*hüccet-i şer'iyye*) imzalar. Bu senet esasına göre her bir cemaatten toplanması gereken miktar kethüdalar vasıtasıyla toplanır ve voyvodaya teslim edilirdi. Ancak gerek boybeyleri gerekse de kethüdalar bazen söz konusu meblağı toplamakta sorun çıkartabildikleri gibi bazen de topladıkları meblağı voyvodaya ulaştırmaları noktasında sıkıntılar çıkartabiliyorlardı. Hükümet yetkilileri, mâl-ı mîrînin toplanmasında ve tahsilinde sorun çıkaran bu kişileri "*Boybeği olanlar tama'-ı hâmlüğünden böyle mâl-ı mîrînin cem' ve tahsîlinde mûmâna'at ve ba'dehû sıyânet ve hıyânete cesâretleri âşikâr olub...*" ifadeleriyle ihanetle nitelemekte ve bu davranışları sergileyenlerin kethüda veya boybeyi tayin edilmemelerini istemektedir.⁹³ Devlet yetkilileri boybeyi ve kethüda tayininde her ne kadar muteber ve mutemet kişilerin seçilmesini isteseler de bunu sağlamak her zaman mümkün olmuyor ve vergi tahsilinde sorun çıkaran boybeyi ve kethüdalara sıkça rastlanıyordu.⁹⁴

Vergi tahsiliyle ilgili sorunların yaşanmasında vergi mükelleflerinin çıkardığı sorunların yanı sıra vergi tahsilinden birinci derecede sorumlu olan voyvodaların haksız vergi talepleri sebebiyle sorunlar yaşandığı olaylar da meydana gelmiştir. Bu tür hadiselerde voyvodaların haksız vergi taleplerinin yanı sıra sahip oldukları güce istinaden halka yaptıkları zulümlere de rastlanmaktadır.⁹⁵ Örneğin, 1745 yılında Rışvan voyvodası olan Köse Mehmed Ağa, mukataa

87. BOA. DVNS.ŞKT.d., nr.97, s.29; 94, s.468; BOA. C.ML. 551: 22652.

88. BOA. MAD.d., nr.10187, s.88.

89. BOA. KLB.d., nr.5, s.35.

90. BOA. MD., nr. 129, s.265.

91. BOA. MAD.d., nr.10185, s.59.

92. Boybeyleri ve kethüdaların vergi tahsilinde çıkarttıkları sorunlarla ilgili örnekler için bkz. BOA. MAD.d. nr. 9916, s.86; BOA. MD. nr.164, s.430; BOA. KLB.d., nr.4, s.246; 11, s.378; 12, s.225; Benzer asayiş sorunları için bkz. Tunç, "18. Yüzyılda Adıyaman'da Asayiş...", s.446-491.

93. BOA. MD., nr. 96, s. 138; BOA. DVNS.ŞKT.d., nr. 84, s.59-60; 98, s.147; BOA. AHK.ME.d., nr. 1, s. 93; Ömür Yanar, *I Numaralı Maraş Ahkâm Defterinde Adıyaman (Hisn-ı Mansur, Behisni, Kâhta, Gerger, Samsad)'a*

reayasının perişan olmasına neden olmuştur. Hatta bu kişi, Rişvanzade Süleyman Paşa ile işbirliği yaparak reaya üzerindeki baskısını arttırmıştır. Nitekim Süleyman Paşa'nın önceden reayaya karşı garezi vardır ve Köse Mehmed'in kendisinden destek istemesi üzerine yanına aldığı 2.000 civarı levendât ile reaya üzerine varmış ve reyadan haksız birçok vergi talep ettiği gibi, reayaya büyük zorbalıklar yapmıştır.⁹⁶ Voyvodaların bizzat kendileri bu tür haksızlıklarda yer aldıkları gibi bazen de voyvodaların vekil tayin ettikleri kişilerin ahalden haksız akçe talep edip ahaliye zulmettikleri olaylara rastlanmaktadır.⁹⁷ 18. yüzyıl boyunca Adıyaman'da birçok eşkıyalık olayına karışmış olan Türkoğlu (veya Terkoğlu) ve Bereketoğlu mensuplarının, buna rağmen voyvodaların vergi tahsili için vekil tayin ettikleri kişiler olması dikkat çekmektedir.⁹⁸ Bu durum voyvodaların ahalinin güvenliğinden ziyade elde edilecek meblağı önemsediklerini göstermesi bakımından dikkat çekmektedir.

Vergi tahsilinde yaşanan sorunlar bazen mukataa reayasının kendi arasında yaşanan sorunlardan da kaynaklanabilmekteydi. Rişvan Mukataası'na tabi olan Nefs-i Hısn-ı Mansur'da 1718 yılında ahali arasında *zahire-bahâ* sebebiyle anlaşmazlık meydana gelmiş ve ahali bu anlaşmazlık sebebiyle vermeleri gereken 500 kuruş meblağı ödemek istememişlerdir. Rişvan Voyvodası el-Hac Ali'ye gönderilen emirde bu miktarın tahsil edilmesi ve *taraf-ı mîriye* göndermesi istenmiştir.⁹⁹

Vergi tahsiliyle ilgili yaşanan bu durumların yanı sıra vergi tahsil edilmesine rağmen tahsil edilen meblağın mukataayı tasarruf edenlere veya havale edilmesi gereken yere gönderilmesinde de sıkıntılar yaşanabilmektedir. Nitekim 1757-1760 yılları arasında, Rişvan Mukataası'nın nısf (yarım) hissesine mutasarrıf olan Mısır Valisi Ebubekir Paşa'ya gönderilmesi gereken bir kısım meblağ bakaya kalmıştır. Bu sırada Ebubekir Paşa vefat ettiği için Rişvanzade Süleyman Paşa'dan reyadan tahsil ettiği meblağı hazineye göndermesi istenmiştir; ancak Süleyman Paşa söz konusu meblağı göndermekte sıkıntı çıkartmıştır. Bununla birlikte tahsil edilen vergilerin bir kısmı sabık voyvodada ve bir kısmı reyanın zimmetinde kalmıştır. Devlet yetkilileri söz konusu mâl-ı mîrî kimlerin zimmetinde kaldıysa derhal hazineye gönderilmesini istemiştir.¹⁰⁰ Ancak 1764 yılına gelindiğinde söz konusu bakayanın hâlâ hazineye gönderilmediği anlaşılmaktadır. Bu sırada Rişvanzade Süleyman Paşa da vefat ettiği için bakayanın gönderilmesi büsbütün çıkmaza girmiştir. Bunun üzerine devlet yetkilileri söz konusu bakayanın hazineye teslimi şartıyla Malatya sancağı voyvodalığını ve sancağın tasarrufunu Rişvanzade Abdurrahman Paşa'ya tevcih etmiştir.¹⁰¹ Bu durum tahsil edilen vergilerin havale edilmesi noktasında devletin ne kadar çaresiz ve yerel güçlü hanedanlarla işbirliği yapmak zorunda kaldığını göstermesi bakımından dikkate değerdir.

Vergi tahsiliyle ilgili bir diğer sorunsal da vergi tahsil edenlerin topladığı paranın cinsiyle teslim ettiği paranın cinsinin aynı olmamasıdır. Enflasyon ve tağşiş dolayısıyla iltizamlardan toplanan vergilerin ödenmesinde sıkıntılar yaşandığında, ödenen paranın cinsinin ödemelerde farklılık arz ettiği durumlarda devlet, birtakım önlemler almak zorunda kalıyordu. Zira gelirlerin iyi parayla toplanıp kötü parayla teslim edilmesi gibi bir eğilim söz konusu oluyordu. Bu eğilim ise devletin elinde rezerv parası işlevini gören iyi paranın azalmasına dolayısıyla uzak bölgelerde yapılması gereken bazı harcamaların finansmanında dar boğazların ortaya çıkmasına neden oluyordu.¹⁰²

Gönderilen Hükümlerin Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi, Yüksek Lisans Tezi, Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kahramanmaraş 2016, s.40-41.

94. BOA. AHK.ME.d. nr. 1, s.59.

95. BOA. DVNS.ŞKT.d., nr. 89, s.296.

96. BOA. DVNS.ŞKT.d., nr. 93, s.758.

97. BOA. DVNS.ŞKT.d., nr. 76, s.294.

98. BOA. C.ML. 25: 1177.

99. BOA. C.ML. 696: 28476.

100. Ahmet Tabakoğlu, *Osmanlı Mâli Tarihi*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2016, s.335.

3.2. Düzenli Vergi Tahsili İçin Alınan Tedbirler

Mukataa gelirlerinin tahsilinde sorun çıktığı durumlarda Rışvan voyvodası veya mukataa reayasının bulunduğu bölgelerdeki kadılar durumu merkeze bildirir ve merkezden mukataa reayasının bulunduğu bölgedeki kadılara, sancak yöneticilerine ve voyvodaya haber gönderilerek vergi tahsilinde sorun çıkartanlar her kimse bu kişilerin derhal yakalanması ve bu kişilerden vermedikleri veya gasp ettikleri meblağın tahsil edilmesi istenirdi. Aksi takdirde kişinin mallarına ve eşyalarına el konuldu. Yine vergilerini ödemeyen, vergi tahsilinde sorun çıkartan veya mâl-ı mîriye el koyanlara sürgün ve kalebendlik cezalarının verilmesinin yanı sıra suçun zuhur ettiği şehir ve köylerdeki ahalinin veya göçer toplulukların nezre bağlanması en sık rastlanan tedbirler arasındadır.

Vergi tahsilinde yaşanan sıkıntılarda sorun çıkartan kişilerin cezaî yaptırımları içerisinde en çok başvurulan yöntemlerden biri olan sürgün cezasında, çoğu zaman, sorumluların sürgün ve iskân edildikleri yer Rakka tarafları, hapsedildikleri yer de Rakka Kalesi olmaktadır.¹⁰³ Rakka Kalesi'nin yanı sıra Sivas, Sason, Birecik kaleleri de vergi tahsilinde sorun çıkartanların hapsedildikleri yerler olmuştur.¹⁰⁴

Mukataa gelirlerinin tahsilinde sorun yaşanmaması amacıyla alınan tedbirlerden bir diğeri de nezre bağlamadır (*nezre kat'*, *nezre kesmek*). Bu uygulamayla devlet, ahaliye parasal bir külfet yükleyerek ahali üzerinde kontrolü sağlamayı amaçlamaktadır.¹⁰⁵ Bu doğrultuda birçok asayiş olayında veya vergi tahsilinde tercih edilen bir kontrol mekanizması olan nezre bağlama, mukataa gelirlerinin tahsilinin düzenli yapılabilmesi amacıyla uygulanan caydırıcı tedbirlerden biri olmuştur. 1780'lerde yerli Rışvan mensuplarından Hısn-ı Mansur kazasında sakin olan bazı kişiler Rışvan Mukataası malının tahsil edilmesinde sorun çıkarttıkları için mukataa emini vasıtasıyla bunların üzerine gidilmiş; ancak eşkıyalar mukataa emininin yirmi civarı adamını öldürmüşler ve firar etmişlerdir. Firarilerin yakalanması yönünde faaliyet başlatılmasının yanı sıra Hısn-ı Mansur ahali bu eşkıyaları şehre sokmamaları hususunda uyarılmışlar ve 50.000 kuruş nezre bağlanmışlardır.¹⁰⁶

4. Rışvan Mukataası'na Yapılan Müdahaleler

Osmanlı idarî, iktisadî ve askerî yapısında meydana gelen değişiklikler toprak sisteminde de değişim ve dönüşümlerin yaşanmasına sebep olmuş ve bu gelişmeler mukataa topraklarının dirlik toprakları aleyhine gelişmesine neden olmuştur. Bu durum dirlik sahipleriyle mukataa mutasarrıfları arasında toprağın geliri konusunda anlaşmazlıkları beraberinde getirmiştir. Mukataa topraklarının tasarrufu konusunda voyvodalarla dirlik sahipleri arasında yaşanan bu anlaşmazlıklar çoğu zaman sorunun mahkemeye başvurulması ve malî defterlerin incelenmesi neticesinde çözülmekteydi. 1722 yılında Rışvan Mukataası voyvodası merkeze gönderdiği şikâyet mektubunda Rışvan Mukataası hududunda olan bazı köylere ait vergi gelirlerini dirlik sahiplerinin öşür resmi adı altında zabt ettiklerini ve bu durumun "*mâl-ı mîrînin kesr ü noksânına*" sebep olduğunu bildirmiştir.¹⁰⁷ 1722 yılında yaşanan bir diğer olayda ise Rışvan reayasından bazı kişiler merkeze gönderdikleri şikâyet mektubunda Mehmed isimli *zaimin* ve bazı sipahilerin sizler tımar reayasınız diyerek akçe talep ettiklerini, zorla koyunlarını ve kuzularını aldıklarını yazıcı ve hizmetkâr nâmıyla bunların mahsullerini ve akçelerini aldıklarını bildirmişlerdir.¹⁰⁸

Mukataa gelirleri arasında yer alan resm-i kantâr, resm-i ihtisâb, bâc-ı bazâr ve resm-i kirîşhâne gibi vergi gelirlerine müdahale edildiği durumlar da söz konusu olabilmekteydi. Hısn-ı

¹⁰¹. BOA. KLB.d., nr. 1, s.36.

¹⁰². BOA. KLB.d., nr. 9, s.15; nr. 10, s.27; Benzer bir olay için bkz. BOA. KLB.d., nr. 12, s.198.

¹⁰³. Cemal Çetin, "Kamu Düzenine Alternatif Bir Yöntem: Nezir", *USAD*, C.8, S.36, 2015, s.287-292.

¹⁰⁴. BOA. C.DH., 251: 12546.

¹⁰⁵. BOA. DVNS.ŞKT.d., nr. 92, s.202.

¹⁰⁶. BOA. DVNS.ŞKT.d., nr. 94, s.524.

Mansur kasabasının söz konusu vergilerinin tahsili iltizam usulüyle ve bir seneliğine temessük (senet) karşılığında tasarruf edilmekteydi.¹⁰⁹ Vergilerin tasarrufunu uhdesinde bulunduran kişiye temessük verilmesinin amaçlarından biri de vergi gelirlerine müdahale edilmesinin önüne geçmektir; ancak buna rağmen bu vergi gelirlerine de müdahaleler söz konusu olabilmekteydi. 1722 yılında Hısn-ı Mansur kasabasında Bakkalbaşı Hacı Veli isimli zorba, kasabada bulunan kantarı zabt etmiş ve buradan elde edilen gelirlere el koymuştur.¹¹⁰

Rışvan Mukataası reayasına yönelik saldırılar veya müdahaleler içerisinde göçer olan taifeye yönelik olanlara daha sık rastlanmaktadır. Yaylak ve kışlak arasında yaptıkları göç esnasında eşkıyaların saldırılarına maruz kalan göçer taifelerin birçok defa malları, hayvanları ve paraları gasp edilmiştir.¹¹¹ Göçer Rışvan topluluklarına yapılan saldırılar göç güzergâhı üzerindeki herhangi bir bölgede olabildiği gibi daha çok köprülerde gerçekleşmektedir. Göçer reyanın köprülerden mallarını ve hayvanlarını geçirerek yaylak veya kışlaklarına gitme zorunluluğu eşkıyalar açısından köprüleri cazip hale getirmekteydi. Göçer Rışvan reyası, yaylak ve kışlak arası göçleri esnasında Gökusu Nehri üzerindeki Taş Köprü ve Altunlu Köprü'yü kullandıkları ve vergi tahsili (*ta'dâd*) burada yapıldığı için reyaya yapılan saldırılar da daha çok bu köprüler üzerinde gerçekleşmiştir.¹¹²

Rışvan Mukataası'na yapılan müdahaleler içerisinde ehl-i örf sınıfından olanların da rol oynadığı olaylara rastlamak mümkündür. Bu tür olaylarda sancak yöneticilerinin veya diğer askerî sınıf mensuplarının Rışvan Mukataası'nın serbest mukataa olmasına yani voyvoda tasarrufu dışında kimsenin müdahale etmemesi gereken bir özelliğe sahip olmasına rağmen müdahale ederek *tekâlif-i şakka* adı altında birtakım vergiler talep ettikleri görülmektedir.¹¹³

Rışvan Mukataası'na tabi olan konargöçer toplulukların kışlak olarak Suriye'nin kuzey kesimlerini ve Anadolu'nun güneydoğusunu kullanmaları 17. yüzyılın sonlarında başlayan ve etkileri 18. yüzyıl boyunca devam eden Rakka İskân¹¹⁴ teşebbüsünden ve bölgedeki eşkıyalık hareketlerinden doğrudan etkilenmelerine neden olmuştur. Bununla birlikte bazen Suriye taraflarında Urban eşkıyasının saldırılarına da maruz kalmışlardır.¹¹⁵ Özellikle 1735'lerde Rakka, Deyr-i Rahbe ve Selemiyeye taraflarında Urban aşiretlerinin saldırılarına maruz kaldıkları gibi kendilerini bu aşiretlere karşı korumakla görevli çölbeylerinin dahi zorbalıklarına maruz kalmışlardır.¹¹⁶

Sonuç

Osmanlı içtimaî ve iktisadî yapısında önemli bir yeri olan konargöçer topluluklarına ait gelirler vakıf, has, ocaklık, mukataa gibi mali uygulamalar çerçevesinde tasarruf edildiği gibi Rışvan Mukataası'na bağlı aşiret ve cemaatlerin gelirleri de 17. yüzyıldan 18. yüzyılın sonuna dek bu mali uygulamalar çerçevesinde değerlendirilmiştir. Rışvan Mukataası'nın 17. yüzyılda merkezden gönderilen sipahilerin ve daha sonraki dönemlerde merkezden tayin edilen voyvodaların, eminlerin kontrol ve denetimine verilmesi, vergilerin daha düzenli toplanmasının amaçlandığını göstermesinin yanı sıra konargöçerler üzerinde merkezi denetim ve kontrol mekanizmasının önemsendiğini de göstermektedir. Konargöçer topluluklardan elde edilecek gelir miktarının

¹⁰⁷. BOA. DVNS.ŞKT.d., nr. 97, s.59.

¹⁰⁸. BOA. DVNS.ŞKT.d., nr. 95, s.95.

¹⁰⁹. BOA. DVNS.ŞKT.d., nr. 137, s.105.

¹¹⁰. BOA. KLB.d., nr.10, s.27.

¹¹¹. BOA. MD. nr. 96, s.135; Benzer örnek için bkz. BOA. DVNS.ŞKT.d., nr. 165, s.104.

¹¹². Rakka İskân ile ilgili bk. Orhonlu, *a.g.e.*; Yusuf Halaçoğlu, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İskân Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi*, TTK. Yay., Ankara 2006; Çelikdemir, Murat Çelikdemir, *Osmanlı Döneminde Aşiretlerin Rakka'ya İskânı (1690-1840)*, Basılmamış Doktora Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ 2001.

¹¹³. BOA. MD. nr. 96, s.136.

¹¹⁴. BOA. MD. nr. 127, s.26.

dağınık olmaması ve miktar olarak da azımsanamayacak oranda olması bu eğilimin izahını daha anlaşılır kılmaktadır. Konargöçer topluluklardan elde edilen gelirler konusundaki bu merkeziyetçi eğilimlere rağmen konargöçerlerden vergi tahsilini zorlaştıran etkenlerin mevcudiyeti vergi tahsili konusunda devletin aşiret içindeki beylerden destek almasının ve vergi tasarrufu için beyleri görevlendirmesinin önünü açmıştır. Aşiret içindeki güç sahibi kişilerin nüfuzundan yararlanma eğilimi iltizam ve malikâne sistemlerinde de kendini göstermiştir. Bunun yanı sıra malikâne sahipleri içerisinde çoğu zaman devlet bürokrasisindeki kişilerle birlikte aşiret içinden beylerin de yer aldığı görülmektedir. Bu durum aşiret mensubu kişilerin, özellikle de Rışvanzadelerin, taşrada güç sahibi kişiler haline gelmesinin önünü açmıştır. Bu durum Adıyaman ve çevresinde otoritenin yerel güçlü aileler lehine el değiştirmesine sebep olmuştur. Nitekim söz konusu değişim ve dönüşümler yalnızca bu bölgede gerçekleşmemiştir.

Rışvan Mukataası reayasının yarısının göçer, yarısının da yerleşik olması vergilerin tahsili konusunda farklı uygulamaları da beraberinde getirmiştir. Yerli ahalden elde edilen vergilerin ismi, nitelikleri ve vergilerin tahsil yöntemiyle göçer reayadan tahsil edilen vergilerin ismi, nitelikleri ve tahsil yöntemi arasında farklılıklar söz konusu olmuştur. Söz konusu vergilerin tahsilinde voyvodaların merkez bir mekân üzerinden vergi tahsil etmediği, reayanın yerli veya göçer olma durumuna göre vergi tahsil mekânları belirledikleri görülmüştür. Eğer göçer reayadan vergi tahsil edilecekse göçerlerin hayvanlarını geçirmek zorunda oldukları köprülere gitmişler ve burada vergileri tahsil etmişlerdir. Yerli reayadan vergi tahsili göçerlere göre daha zahmetsizdir. Voyvodalar yerli reayanın yerleşim yerine gider ve orada bir süre ikamet ederek vergi tahsilini gerçekleştirirlerdi.

Vergi tahsilinde tüm vergi birimlerinde yaşanan sorunlara benzer şekilde Rışvan Mukataası özelinde de vergi verenle vergi toplayan arasında sıkıntıların yaşandığı, kimi zaman vergi tahsilinde ayanların, boy beylerinin, kethüdaların, sancak yöneticilerinin ve voyvodaların usulsüzlüklerinin yaşandığı görülmektedir. Devlet yetkilileri, mâl-ı mirînin noksansız bir şekilde hazineye veya tahsis edilen yere ulaştırılması noktasında azami gayret ve ihtimam gösterme eğiliminde olduğu için mukataa biriminde oluşan bu tür sorunlara da aynı ciddiyetle yaklaşmıştır. Mukataa gelirlerinin valide sultanlara tahsis edildiği zamanlarda ise mukataa reayasının ve reayadan elde edilen gelirlerin muhafazasına ve intizamına daha çok ihtimam gösterildiği dikkat çekmektedir.

Vergi tahsilinde herhangi bir sorun çıktığında veya mukataa reayasına ya da gelirlerine herhangi bir müdahale olduğunda voyvodalar, harekete geçmeden önce durumu merkeze bildirmekte ve merkezden gönderilen emir doğrultusunda hareket etmektedir. Olayların daha büyük ve sıkıntılı olduğu zamanlardaysa başta Rakka valisi olmak üzere bölgedeki sancak yöneticileri görevlendirilmekte ve bu kişiler voyvodayla birlikte hareket ederek sorunun çözümüne çalışmaktadır. Vergi tahsiliyle ilgili sorunlara neden olan kişilerse, başta Rakka tarafları olmak üzere, sürgün edilmekte veya Rakka, Birecik, Sivas, Sason kalelerinde kalebent edilmekteydi. Bunun yanı sıra vergi bölgesinde suçun önüne geçmek amacıyla nezre bağlama uygulamasına başvurulduğu da görülmekteydi.

Kaynakça

Birincil Kaynaklar

Devlet Arşivleri Başkanlığı, Osmanlı Arşivi (BOA)

Maraş Ahkam Defterleri (AHK.ME.d.):

1.

Atık Şikayet Defterleri (DVNS.ŞKT.d.):

34, 55, 64, 76, 84, 89, 92, 93, 94, 95, 97, 98, 106, 125, 127, 130, 137, 165.

Baş Muhasebe Defterleri:

13827.

Kalebendlik Defterleri (KLB.d.):

1, 4, 5, 9, 10, 11, 12.

Maliyeden Müdevver Defterler (MAD.d.):

202, 300, 1622, 3120, 3420, 3377, 3477, 3496, 3705, 9573, 9839, 9916, 9982, 10160, 10162, 10168, 10172, 10185, 10187, 10198, 10200, 10214, 10215, 10222, 10240, 10306.

Mühimme Defterleri (MD.):

7, 96, 117, 119, 121, 127, 129, 147, 148, 149, 154, 159, 164, 266.

Cevdet Tasnifi (C):

C.BH. 252: 11680; C.DH. 217: 10825; 251: 12546; C.ML. 116: 5199, 34: 1550, 778: 31782, 479: 19510, 551: 22652, 696: 28476, 257: 10574, 745: 30357, 423: 17180, 611: 25185, 459: 18610, 528: 21640, 551: 22652, 25: 1177, 611: 25285; C.SM. 45: 2265.

Ali Emiri Tasnifi (AE.):

SAMD.II, nr. 3: 257; 12: 1254; 15: 1653; 14: 1487, 22: 2299; SAMD.III., 26: 2548; 39: 3880, 209: 20237, 114: 11197; SMHD.I. 169: 12855, 190: 14799; SABH.I., 28: 2127, 299: 20131; 92: 6310; 283: 18982; 282: 18966, 299: 20131; SOSM.III., 17: 1139, 23: 1605; SSLM.III., 323: 18709; SMST.II., 139: 15405; SMST.III., 43: 2125.

İbnülemin (İE.):

İE.TZ. 3: 253, 11: 1132

Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi (TS.MA.e.)

68: 31, 167: 59, 617: 25, 621: 22, 1138: 50, 622: 21.

Evkaf Haremeyn Muhasebesi (EV.HMH.):

401.

Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (VGMA)

Hurûfât Defterleri (HD.):

1096.

Tetkik Eserler

- Akdağ, Mustafa, *Türkiye'nin İktisadî ve İçtimaî Tarihi (1453-1559)*, C.2, Cem Yay., İstanbul 1995.
- Başarır, Özlem, *18. Yüzyılda Malikane Uygulaması ve Diyarbekir Voyvodalığı*, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2009.
- _____, "XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Mali Uygulamaları Çerçevesinde Konargöçer Topluluklar", *Ankara Üniversitesi DTCF. Dergisi*, 54/2, Ankara 2014.
- Barkan, Ömer Lûtfi, "Research On The Ottoman Fiscal Surveys", *Studies in the Economic History of the Middle East: from the Rise of Islam to the Present Day*, Ed.: M. A. Cook, Oxford University Press, London 1970.
- Cezar, Yavuz, *Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi (XVIII. yy'dan Tanzimat'a Mali Tarih)*, Alan Yay., İstanbul 1986, 420s.
- Çakır, Baki, *Osmanlı Mukataa Sistemi (XVI-XVIII. Yüzyıl)*, Kitabevi Yay., İstanbul 2003.
- Çelikdemir, Murat, *Osmanlı Döneminde Aşiretlerin Rakka'ya İskânı (1690-1840)*, Basılmamış Doktora Tezi, Fırat Üniversitesi, Elazığ 2001.
- Çetin, Cemal, "Kamu Düzenine Alternatif Bir Yöntem: Nezir", *USAD*, C.8, S.36, 2015.
- Genç, Mehmet, "Mukâtaa", *İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., C. 31, Ankara 2006.
- Genç, Mehmet, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, Ötüken Yay., İstanbul 2016.
- Halaçoğlu, Yusuf, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İskân Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 2006.
- İnalcık, Halil, *An Economic and Social History of The Ottoman Empire, Vol.I, 1300-1600*, Cambridge University Press, Cambridge 1997.
- Katıracı, Ümit, "Çukurova'da İfrâz-ı Zül-Kadriyye Mukâta'ası Üzerinden Merkez-Taşra İlişkileri", *Tarihte Adana ve Çukurova Sempozyumu*, C. II, Akademisyen Yayınevi, Ankara 2016.
- Kılıç, Orhan, *18. yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Devleti'nin İdari Taksimatı-Eyalet ve Sancak Tevcihatı*, Elazığ 1997.
- Kütükoğlu, Mübahat S., *Osmanlı'nın Sosyo-Kültürel ve İktisadî Yapısı*, TTK. Yay., Ankara 2018.
- Maxim, Mihai, "Voyvoda", *İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., C. 43, Ankara 2013.
- Niebuhr, C., *Beschreibung von Arabien: Aus eigenen Beobachtungen und im Lande selbst gesammelten Naschriften Abgefasst*, Copenhagen 1778.
- Orhonlu, Cengiz, *Osmanlı İmparatorluğunda Aşiretlerin İskânı*, Eren Yay., İstanbul 1987.
- Özvar, Erol, "Voyvodalık", *İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., C. 43, Ankara 2013.
- _____, *Osmanlı Maliyesinde Malikâne Uygulaması*, Kitabevi Yay., İstanbul 2018.
- Pamuk, Şevket, *Osmanlı-Türkiye İktisadî Tarihi 1500-1914*, İletişim Yayınları, İstanbul 2007.
- Sahillioğlu, Halil, "Bir Mültezim Zimem Defterine Göre XV. Yüzyıl Sonunda Osmanlı Darphane Mukataaları", *İÜ. İFM*. C.23, S.1-2, İstanbul 1963.

- _____, Halil Sahillioğlu, *Topkapı Sarayı Arşivi H.951-952 Tarihli ve E-12321 Numaralı Mühimme Defteri*, İrcica Yay. İstanbul 2002.
- Söylemez, Faruk, *Osmanlı Devleti'nde Aşiret Yönetimi Rişvan Aşireti Örneği*, Kitabevi Yay., İstanbul 2007.
- _____, "Rişvanzade Ömer Paşa'nın Behisni'deki Vakfı", *Vakıflar Dergisi*, S.40, 2013, s.87-98.
- _____, "Malatya Mutasarrıfı Rişvanzade Abdurrahman Paşa'nın Terekesi", *History Studies*, Volume 5, Issue 5, 2013, s.253-271.
- Söylemez, Faruk, Tunç, Muhammet Nuri, "18. Yüzyılda Behisni'de Camiler ve Cami Görevlileri", *Kilis 7 Aralık Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C.7, S.14, 2017, s.60-87.
- Şahin, İlhan, "Göçebeler", *Osmanlı Ansiklopedisi*, C.4, Yeni Türkiye Yay., Ankara 1999.
- Tabakoğlu, Ahmet, *Osmanlı Mâlî Tarihi*, Dergâh Yay., İstanbul 2016
- Taştemir, Mehmet, *16. Yüzyılda Adıyaman (Hısn-ı Mansur, Behisni, Gerger, Kahta) Sosyal ve İktisadî Tarihi*, TTK. Yay., Ankara 1999.
- Toprak, Seydi Vakkas, "Osmanlı Devleti Hizmetinde Bir Aşiret Lideri Rişvanzade Abdurrahman Paşa", *Tarih Dergisi*, S.58, İstanbul 2013, s.65-85.
- Tunç, Muhammet Nuri, *18. Yüzyılda Adıyaman (Hısn-ı Mansur, Behisni, Gerger, Kâhta ve Samsad) İdarî, Sosyal ve İktisadî Tarihi*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2019.
- _____, *Hurûfât Defterleri'ne Göre Hısn-ı Mansur Kazası (Adıyaman)*, Kitabevi Yay., İstanbul 2019.
- _____, "18. Yüzyılda Adıyaman'da Asayiş Sorunu ve Nizâmı Sağlama Çabaları", *Tarih Okulu Dergisi*, Yıl 12, Sayı XL, 2019, s. 446-491.
- Tunç, Muhammet Nuri, Söylemez Faruk, "Hurûfât Defterlerine Göre 18. Yüzyılda Adıyaman'da Eğitim Faaliyetleri", *History Studies*, Volume 10, Issue 6, 2018, s.191-214.
- Türkay, Cevdet, *Başbakanlık Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı İmparatorluğu'nda Oymak, Aşiret ve Cemaatler*, İstanbul 1979.
- Yanar, Ömür, *I Numaralı Maraş Ahkâm Defterinde Adıyaman (Hısn-ı Mansur, Behisni, Kâhta, Gerger, Samsad)'a Gönderilen Hükümlerin Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi*, Yüksek Lisans Tezi, Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kahramanmaraş 2016.

Summary

The incomes of the nomadic communities, which have an important place in the Ottoman social and economic structure, were saved within the framework of financial practices such as foundation, has, ocaklık, mukataa. The incomes of the Rışvan and Çakallı tribes, which are among the important tribes of Anatolia, and the communities affiliated to these tribes were evaluated within the framework of the mukataa system from the beginning of the 17th century to the middle of the 19th century. This mukataa, called the Rışvan and Çakallı Mukataa, was formed by the incomes of some nomadic congregations affiliated to the tribes in question and the members of Rışvan who settled in Hisn-ı Mansur. In addition to the income obtained from livestock, some taxes such as summer pasture and winter quarters tax, some agricultural taxes belonging to the local Rıshvan members, and the weighbridge tax of the city center of Hisn-ı Mansur were among the revenues of the mukataa. The revenues of the mukataa were around 10,000 kurus at the beginning of the 17th century, and this amount did not change significantly until the end of the 17th century. After the 1680s, there was a significant increase in the revenues of mukataa after the increase, probably due to the Ottoman-Austrian wars. In addition to this, there were fluctuations in mukataa revenues due to reasons such as depreciation of money and inflation during times of war. For example, due to the need for cash arising from the war period between 1714 and 1718, mukataas were increased in 1717. In addition to all these factors, there may be decreases in mukataa incomes due to reasons such as leaving the tribe and immigrating to other regions, mixing with other tribes, and getting into a difficult situation as a result of banditry activities. Dalyanlı Tribe affiliated to Rışvan Mukataa was expelled from mukataa in the early 19th century and there was a decrease in mukataa revenues.

While the savings of the Rışvan and Çakallı Mukataa were saved by emanet and iltizam until the end of the 17th century, with the establishment of the malikâne system at the end of the 17th century, they began to be saved as malikâne. Mukataa revenues were allocated to various castle and ammunition expenditures, female members of the dynasty and some important statesmen. Revenues were collected by the voivodas, who were mostly chosen from within the tribe or from the local powerful family members. As for the collection of tax, the problems experienced in all tax units were experienced in similar ways in this mukataa. Especially the problems arising from the lifestyles of the nomadic communities caused problems in tax collection. Tribes sometimes changed their routes during their migrations between summer and winter quarters, and sometimes they mixed with other tribes that were not included in the mukataa, causing difficulties in tax collection. However, before coming to the bridges, which are the counting places of animals, they wanted to evade taxes by mixing their animals with the animals of other tribes.

When there is a problem in tax collection or any interference with mukataa reaya or income, the voivodes inform the center before taking action and act in accordance with the orders sent from the center. When the events are bigger and more difficult, the governor of Raqqa and the governor of the sanjak in the region are assigned and these people work together with the voivode to solve the problem. Those who caused problems with tax collection were exiled or imprisoned in Raqqa, Birecik, Sivas and Sason fortresses, especially from Raqqa. In addition to this, it was also seen that the practice *nezre kat'* was applied in order to prevent crime in the tax region. Despite these centralist tendencies regarding the incomes obtained from the nomadic communities, the existence of the factors that make it difficult to collect taxes from the nomads paved the way for the state to receive support from the tribesmen in tax collection and to appoint the beys for tax savings. The tendency to benefit from the influence of powerful people in the tribe has also manifested itself in iltizam and malikâne systems. In addition, it is seen that there are often gentlemen from the tribe, together with the people in the state bureaucracy, among the owners of the malikâne. This situation paved the way for tribal people, especially Rışvanzades, to become powerful people in the countryside. This situation caused the authority in Adıyaman and its surroundings to change hands in favor of local powerful families. As a matter of fact, these changes and transformations did not take place only in this region.

